83.3(5Ў)2
М37 кр.
50398

Лутфулло МАХМУД

Бобурни тушуниш бахти

Фарғона Водийси ижодкор зиёлилари
уюшмаси ташаббус гуруҳи

Лутфулло Маҳмуд

БОБУРНИ ТУШУНИШ БАХТИ

(Мумтоз маданиятимиз ва ҳозирги ёшлар)

2009 йил

Бобурнинг насл-насаби Чингизхон ва Темурга бориб тақалади. Шунинг учун ҳам уларнинг куч-кудрати ва ҳарбий салоҳияти унга мерос бўлиб қолган. Бобур замондошлари орасида энг маданиятли ва дилбар инсонлардан бири эди.

Жавоҳарлаъл Неру

Бизнинг шоирларимиздан ўзини Хайёмга ўхшатишка тиришканлари кўп. Навоийнинг, Лутфийнинг, Умархоннинг, Фазлийнинг ва бошқаларнинг "хайёмона" рубоийлари йўқ эмас, бор. Лекин буларнинг ҳеч бири рубоийда Хайёмга якинлаша олмади. Хайёмга якинлашишга муваффақ бўлган бирдан-бир шоир Бобур Мирзодир.

Абдурауф Фитрат

Заҳириддин Муҳаммад Бобур илм ва фаннинг, санъатнинг, умуман ҳаётнинг ҳамма соҳалари билан якиндан кизикқан. Ғайрат ва ташаббус, синчковлик ва истеъдод уни ўз даврининг улуғ намояндаларидан бирига айлантирди. Бобур Мирзо тийрак акл, қомусий билим эгаси бўлиши билан бирга, одамларни ўзига жалб кила биладиган, ташкилотчи, мард, чидамли, виждонли инсон эди. У жангда олдинда борар, кийин шароитларда ҳамма билан бирга бўлиб, машаққатни ҳам баҳам кўрар эди.

Исматулла Абдуллаев

БОБУРНИ АНГЛАШ ЗАРУРАТИ

Миллий истиқлол туфайли моддий ва маънавий қадриятлар ардоқланиб, маданий меросга янгича муносабат шаклланди. Бу муносабат замирида миллат тарихига дахлдор бўлган улуғ аллома ва ижодкорлар меросини ўрганиш ва қайта нигоҳдан ўтказишга имконият яратилди. Бизнинг жамиятимизда Навоийни англаш китобхоннинг шахсий юмушидан давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Бобурдай жаҳоний шоҳ ва улуғ шоир меросини қадрлаш орқали биз ҳам миллий давлатчилигимиз тарихи, ҳам мумтоз адабиётимиз намуналари, ҳам қатор илмий кашфиётлар моҳиятини тушунишга интилмоқдамиз. Ана шу маънавий эҳтиёжни қондириш мақсадида ижодкорлар бадиий асарлар яратмоқда, улар санъаткорларимиз томонидан оммавий саҳнага кўйилмоқда, рассом, ҳайкалтарош в.б. санъат ва илм аҳли борки, Бобурнинг меросига муносиб равишда бу ўлмас ижод намуналарини тушуниш йўлларини қидирмоқда.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг адабий ва илмий меросини ўрганишда халқаро илмий экспедициянинг ҳам ўз ўрни, изланишлар йўналиши бор. Зокиржон Машрабов раҳбарлик қилаётган Халқаро Бобур фондининг бу соҳадаги ишлари мустақил юртимиз ёшлари учун намуна бўлишга арзирли бир ҳол. Бу илмий жамоа амалга оширган фаолият масаланинг ташкилий жиҳати холос. Эндиги юмуш дунёнинг турли мамлакатларидан тўпланган бебаҳо хазинани тадқиқ этиб, манзурларини нашрга тайёрлаб, халқимизга етказишда. Бу билан ҳам биз мураккаб ижодий йўлни босиб ўтган даҳо шоир асарларини осонгина англаб қолмаймиз. Бобур ижодиётини тушуниш катта бахт, бироқ унинг ўзига яраша заҳмат, машаққатлари бор. Буни ҳар бир китобхон ўзича ҳис қилади, тушуниш йўлларини ахтаради. Ана шу маънода мумтоз маданиятимиз сарчашмаларини ҳозирги ёшларга англатиш юзасидан мўъжазгина бир рисола тайёрланди. Рисолада сизга таниш бўлган шоир ижодининг айрим қирраларини эслатиш баробарида санъат ва адабиётнинг миллат ҳаётидаги ўрни масаласига алоҳида аҳамият қаратилган. Ёшларга сабоқ бўларли ҳикмат ва ижод дурдоналари келтирилган. Файласуф адиб Лутфуллоҳ Маҳмуднинг хайрли саъй-ҳаракатларини тақдирлаш билан бирга Бобурни тушуниш бахти ҳар бир китобхонга муяссар бўлсин дея ният қиламиз. Зеро улуғ шоир ёзганидек:

Ҳар вақтки кўргасен менинг сўзумни,
Сўзумни ўкиб англагайсен ўзумни.

Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ, профессор

ДИЛДАН СУҲБАТЛАШИШ ЭҲТИЁЖИ

Ваҳму усраттин амоне топтук,
Янги пок, тоза жаҳоне топтук.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур

Ушбу рисолани ёзишга қарор қилар эканман, кўнглимда иккиланиш йўк эмасди. Бу гаплардан фойда бўлармикин деган андиша, яна бир қатор шу тарика хусуслар... Ҳамма ҳам ўз замонида яшайди ва ўша замонга хос кайфият, мавзу, оҳанг, ранг таъсири билан инсон сифатида шаклланади, ана шу муҳит, шарт-шароитдан келиб чиқиб иш тутади.

Сенинг замонанг – яхшидир-ёмондир ўтди, ёки, ҳисобда аста-секин ўтиб бормоқда. Кўчани тўлдириб янги бир ҳаёт оқа бошлаган, сен айтасанки: бу ҳаёт кўпам ўз эмас, бегона, ёт жиҳатлари кўп. Аслида, сен бу ҳаётга бегонасан, оким сени аста-аста суриб четга чикариб қўймоқда, эрта-индин бир селпийди-ю, ўзингни кирғоқда кўрасан.

Сен кадрлайдиган, ҳозирги ёшлар унутиб қўйди, ўкимаяпти, эшитмаяпти, кўрмаяпти деган нарсаларинг ўша – сенинг замонангга мансуб эди... Гоҳи-гоҳи вакт деразасини суриб, ёшлигинг ўтган дамларга қарайсан-да, хўрсинасан: наздингда, кизил мафкурадан қатъи назар энг дилбар қўшиклар ўшанда айтилгандек, яхши фильмлар, спектакллар, китоблар ҳам ўша даврда яратилгандек туюлаверади.

Асосийси, одамлар бошқачароқ, бутунроқ, зиёжўяндароқ эдилар, шундаймасми? Кўпроқ миллий қўшикларни тинглар эдилар, жиддий, тафаккурга чорлайдиган, ўйга толдирадиган, саҳна асарларини кўрар эдилар – Шекспир, Софокл, Чехов, Островский каби жаҳон драматургияси отахонлари қаламига мансуб ларзакор фожеалар, мураккаб драмалардан ташқари мумтоз адабиётимизнинг ноёб дурдоналари асосида ўйналган мусиқали драмалар йиллаб саҳнадан тушмас эди.

Лекин, бу бир... эллигинчи-олтмишинчи йиллар урф бўлган модада кийиниб олиб, замонавий либосларда яраклаб-жангиллаб турган ёшларга, бизнинг замондаги кийимлар чиройлирок эди, яхширок эди, деганга ўхшаган – "келмаган" гап эмасми!

Ҳозир зоҳири-ботини бир ўзгача, суръати баланд, шиддати кескин, маънавий-маданий қадриятлари, бойликлари ҳам аввалгиларга ўхшамас ажаб-ажаб замонлар кириб келяпти ёки кириб келиб бўлди.

Сенинг даврингда телевидение деганлари бунчалик шохлаббуталаб кетмаган, ҳаётни ўргимчакнинг тўридай ўраб-чирмаб ташламаган эди. Ҳар куни тўрт-бешта фильм кўриш қайда-ю, радиони қулоғини бураб, бир маҳалнинг ўзида ўн беш-йигирма каналдан қўшиқ танлаб эшитиш қайдамиш!

Ўкийдиган газета-журналларинг нечта эди? «Ўзбекистон маданияти», «Шарқ юлдузи», «Ёшлик», «Гулистон»... «Муштум» ҳам бор, ҳа. Ҳозир Ўзбекистонда нашр этилаётган, четдан кириб келаётган вактли нашрларнинг саноғига етиш қийин. Ёшлар бунга ҳам қаноат қилмайдилар. Интернет билан тиллашиб бугун дунёдан ахборот, маълумот оладилар.

Ҳозирги ёшлар ўз замоналарида яшамоқдалар, эътибор берадиган, кўнгил қўядиган, ўқийдиган, кўрадиган, эшитадиган нарсалари ҳам ўз замоналарига хосдир. Энди, булар сенинг фикри мулоҳазаларингга қулоқ солсин-у, ўз замонидан юз ўгирсинми, ўша сен яшаган қадим даврларга мансуб асарларга, қўшикларга кўнгил қўйсинми!

Биродар, инсон ўткинчидир, дунё – барқарор; сен ва тенгдошларинг энди...Йиқилиб бораётган дарахтсиз. Бу айтганларинг, айтмоқчи бўлганларинг ана шу дарахтдан тўкилган япроқлар холос. Сен бу япроқларни кафтдай ерга қўйиб қаддингни кўтармоқчи бўласан, йиқила туриб ҳам ўз замонанг ҳимоясига недир айтмоқчи бўласан!

Албатта, ушбу гапларда жон бор ва буни тан олмоқ азобуаламдир. Наҳотки, дейсан, ўзни ажам айламоқдан ўзга чора йўқ!

Бироқ, наҳотки, ёшларимиз билиб-билмай йўл кўяётган хатокамчиликларни кўриб-билиб, айтишдан фойда йўқ деб, тилимизни тишлаб юраверсак!

Кўзинг тез оқим остидаги икки гавҳардек очиқ кетаверсанг... Ўзбекнинг ўзи ёвқур, ҳаттоки тили ҳам шамширдек кескир бўлгани качон эди, нега энди бу шамшир оғиз кинидан чиқмай занглаб ётибди...

Йўқ, албатта. Йўқ-йўқ.

Айтайлик, бир оилада ноқобил фарзанд пайдо бўлса-ю, ота-онасини қийнайверса, тўғри йўлга йўлласалар-«ях!» деб туриб олса – кирмаса, хато устига хато, ёмонлик устига ёмонлик қилаверса, шундаям, ота-оналикни амали мушкул шартларидан бири шундаки, улар ўша фарзандларига зарда қила олмайдилар. Э, буни барибир ўнглаб бўлмайди, деб воз кеча олмайдилар.

Кечиб юборганлар, кўрмайин ҳам, куймайин ҳам шу баттолни дея ҳайдаб солганлар, «ок қилган»лар ҳам йўқ эмас. Лекин, атрофингизга мундок разм солинг, юзта оиладан битта-иккитасида шу ҳол юз бергандир, бўлмаса шу ҳам йўқ.

Бошқалари эса, ноқобил фарзанд ўғри бўлсин, безори ёки бошқа бўлсин-урушадилар, сўкадилар, ўзлари сикиладилар, «юрак ўйноғи», «канд касали», «кон босими кўтарилиши» каби бало – офатларга йўликадилар, лекин кечмайдилар ундан. Қайтиб қолар, худойим инсоф бериб қолар деб умид билан ўтаверадилар. Қайтанга ўша ёмоннинг бошига оғир кун тушса ҳимояга отланадилар. Ёки, кичкина, зиғирдеккина яхши иш қилса, кўкка кўтариб мақтайдилар.

Биз, катта ёшдагилар ҳам миллатимизнинг ёш бўғини учун масъулмиз ва бу масъуллик айнан ота-онанинг фарзандлари маънавий-ахлоқий савияси, тақдири учун масъулияти учун кабидир. Кўрдикки, падару-волида энг ёмон ўғил-кизидан энг оғир чоғларда ҳам кечмас эканлар, ёшларимиз ахир жуда ана ўшандай ўнглаб бўлмас, қайтариб бўлмас даражада бузилиб, ёмон бўлиб кетганлари йўқ, худога шукр.

Хатолари бор, чакки кетган ўринлари бор, сабабки, ҳар замоннинг кўнгил суст кетадиган ўз хою-ҳаваслари, ақлни шошириб кўядиган жилвалари бўлади. Ҳаттоки, йўлдан оздирадиган шайтонлари ҳам йўқ эмас... Зулматнинг, кора кучларнинг ниқоблари кўп. Улар баъзан назаринг илмайдиган, парво килишга арзимайдиган нарсаларнинг ниқоби остига яшириниб келади-да, тажриба-

сиз онгу-кўнгилларини аврайди, қотмаган суякларни эгиб, миниб олишга уринади.

Биз ёшларимизга мана шу борада ёрдам беришимиз, хатолари нимада эканлигини, қайси ўринларда айникса хушёр бўлишлари даркорлигини ўз вақтида кўрсатишимиз, огоҳлантиришимиз даркордир. Токи, хатоларнинг хатарли йўлларида, худо кўрсатмасин, йўқотишлар бўлмагай. Бу-биринчиси.

Иккинчиси шуки, биз мансуб авлод вакиллари ёшлигимиз ўтган даврларга хос маданий-маърифий муҳит, хусусан, адабиёт-санъатга бўлган муносабат ҳақидагина гапираётганимиз йўқ. Бизни ташвишга солаётган хусус, умуман мумтоз маданиятимиз, уларнинг жаҳондовруғли намуналарига бўлган эътиборнинг сусайиб кетганидир.

Хусусан, бадиий адабиётга муносабат масаласида ташвишларимиз жуда жиддий. Уларни хатто дард, қайғу, умумиллий аҳамиятга эга муаммо даражасида деб билингиз.

Шунинг учун, ушбу рисолани ёзиш, у баҳона сиз ёшлар билан – урушиш, таъна-маломатлар қилиш эмас, бир дилдан суҳбатлашиб, дардлашиб олиш албатта зарур эди.

Бу ерда айтиладиган гаплар ҳам йиқилаётган дарахтнинг япроқлари эмас. Бу дарахт, шукурки, ҳозирча саломат, бор. Бу гаплар, мулоҳазалар, беш-ўн баҳору кузни ортиқроқ кўрган, муайян тажрибага эга ана шу дарахтнинг бироз нордонроқ, аччиқроқ мевваларидир.

Бобур олижаноблиқда қандай хусусиятлар жам бўлса, барчасини эгаллаган. Унинг манглайига юксак фазилатлар битиб қўйилган.

Эд. Холдев (XIX аср)

Бобурнинг рубоийлари унинг шеърияти чўққисидир. Бобурдан олдинги ва кейинги шоирлар бу бобда унга ета олмаганлар. Умар Хайёмнинг рубоийлари каби унинг рубоийлари ҳам фалсафий фикрларга бой, шаклан мукаммал эди.

Ойбек

Бобур ўзбек адабиётида лирик жанрларнинг ривожига катта ҳисса қўшди. Унинг лирик мероси ҳажми унча катта бўлмаса-да мавзу доираси, шаклий такомили ва бадиий томондан ғоят гўзал ва мукаммаллиги билан ҳам ажралиб туради.

Саидбек Ҳасан

БУЮК ИМКОНЛАР ФАСЛИ

Ёринг сенинг илоҳи «Таборак» бўлсин!
Душманларингга тўъма палорак бўлсин!
Мулкунгда фароғат билан хонликлар кил,
Мулкунг била хонлиғинг муборак бўлсин!

Заҳириддин Муҳаммад Бобур

I

Ҳозир ўқийдиган қайдларингизга бошқа нашрларда ҳам кўп маротаба дуч келгансиз, ёки бу хил гапларни турли анжуманларда эшитгансиз. Бироқ, камина суҳбатдошингиз бу гапларни азбаройи таомил, тартиб юзасидан, ёки қаттиқ муҳаррирнинг кўнглини юмшатиш мақсади билан эмас, қайд этилгуси воқеаларнинг, шукрилиллоҳким, юз берганидан, алалхусус, Ғайбуллоҳ Салом таъбирлари билан айтганда, «Истиқлол ҳазрати олийлари»нинг бошимиз узра офтобдек чарақлаб турганларидан беҳад хушбахт эканим туфайли айтаётганимни тушунишингизни истардим.

Барча синов, машаққатлардан қатъи назар, мен шу буюк даврда яшаётганимдан бахтиёрман. Шуни таъкидлашни истардимки, ҳеч қандай синов, ҳеч қандай қийинчилик, пасту-баланд «висир-висир» гаплар мана шу бахтиёрлик туйғуси билан бизнинг орамизга совуқчилик сола билмайди, айира олмайди бизни бир-биримиздан.

Илоҳи, мусибатзада, истиқлолни шунча кутган ватанимни ҳам, самимий, соф кўнгил, покният, заҳматкаш халқимни ҳам тоабад мустақиллик саодатидан айирмасин, омин!

Истиқол сизу-биз бу ёруғ оламга келиб муносиб топилганимиз, лойиқ саналганимиз энг улуғ бахтдир, муқаддас саодатдир. Унга мушарраф бўлмоқ ота-боболаримизнинг асрий орзулари эди, унга

етолмай курашиб ўтганлар қанча бўлди, азиз-азиз жонини бу орзу йўлида қурбон қилганлар қанча!

Ҳажрингда нс кон қолдики – ютмайдурман,
Кўз ёшини бир лаҳза қуритмайдурман,
Дийдорингнинг ҳакини, эй юзи қуёш,
Тангри ҳаки, бир зарра унутмайдурман.

Ушбу сўзларни Бобур жаноблари истиклолга етолмай ўтган аждодларимиз номидан айтгандек.... Ёки, мана бу сатрларга нс дейсиз?

Даврон мени ўткарди сару сомондин,
Ойирди бир йўли хонумондин,
Гаҳ бошима тож, гаҳ балойи таъна,
Неларки бошимға келмади даврондин.

Шундай миллатлар бор, замон-замон кон тўкиб, жон тикиб ўтадилар. кўзларининг окини зулматнинг қора қурти еб тугатади. Неча-неча авлоднинг умри саваш майдонига айланган тоғу тошларда, саҳроларда кечади, азамат-азамат йигитлар шаҳид кстадилар-бироқ кани етилса истиқлолга, ҳурликка!

Ҳурликсиз инсон инсон эмас, миллат миллат эмасдир.

Покиза ниятнинг жойнамозида
Оятлар ўқийди тозарган қонлар,
Ҳар тонг юрагимнинг чақноқ созида
Орзулар машқини чалар имконлар.

Барглар чирмандачи қўлидай «тар-тар»
Этарок сочадир қуёш нурини.
Кўзингдан кўнглингга тўкилмоқда зар,
Ўзбегим, шимиб ол офтоб кўрини.

Топдим неча аср излаган ганжим,
Худойим айлади юзимни ёруғ,
Бехуда ўткизма вактинг, мунажжим,
Менинг толеимдан порлоқ юлдуз йўқ.

2

Мустақиллик йиллари миллий маданиятимиз, адабиётимиз ва санъатимиз равнаги йўлида ҳам оламшумул ўзгаришлар юз берди, тарихий ишлар амалга оширилди. Ўкимасак, укмасак мўмин-мусулмон ҳисобланишга, тўкис инсон, ўзбек саналишга ҳақимиз йўк китоблар такиклардан озод бўлиб нашр этилди. «Ҳолимизга ҳабиб эврулиб», Қуръони Каримни ўз тилимизда ўкиш бахтига муяссар бўлдик, мукаддас ҳадисларни кўзимизга шифодай суриб мутолаа қилар эканмиз, дийдамизнинг он сари равшан тортаётганини сезиб турдик.

Бугун атрофимизни боботоғларгина ўраб, боғларимизни муаззам чинорларгина файзли қилиб турганлари йўқ. Тоғдек суянчиқларимиз, чинордек қувватларимиз қайтганлар, улар билан қаддимиз тик, багримиз бутун. Ҳатто шундай деган бўлар эдим: энг юксак тоғлар улардан пастроқ, энг гўзал боғлар қашқоқроқдир.

Имом ал-Бухорий, ат-Термизий, Бурхониддин Марғиноний, Баҳоваддин Накшбандий, Нажмиддин Кубро ва бошқа-бошқа азизларимизнинг қутлуғ қаламларига мансуб ва ёки уларнинг ибратмакон умрлари ҳақида ҳикоя қилувчи асарлар чоп этилди. Мавлоно Жалолиддин Румий, Аҳмад Яссавий, Сўфи Оллоёр сингари абадият устодларининг, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид Чўлпон, Исҳоқхон Ибрат, Муҳаммад Шариф Сўфизода каби қатағон курбонлари бўлмиш мунаввар ларимизнинг китоблари хазинамиз бағрига қайтди.

Номи шўролар даврида фақат босқинчи, каллакесар каби сифатлар билан қўшиб айтилган Соҳибкирон Амир Темур ҳазратларини улуғлаш, номини у зот муносиб мақомларга кўтариш бўйича

тказилган хайрли тадбирлардан бошимиз осмонга етди. Ҳазрат Соҳибкироннинг 660 ёшга тўлишлари муносабати билан 1996 йил «Амир Темур» йили деб эълон қилинди, Тошкентда Темурийлар тарихи Давлат музейи ташкил топди. Самарқандда, Шаҳрисабзда, пойтахтда жаҳонгир бобомизнинг улуғвор хайкаллари ўрнатилди.

Парижда, халқаро «ЮНЕСКО» ташкилоти қароргоҳида «Темурийлар даврида илму-фан, маданият ва маориф тараққиёти» номи билан кўргазма бўлиб ўтди, у зотга бағишланиб қатор китоблар нашр этилди. Фильмлар суратга олинди, спектаклар ўйналди.

Дунё тан олган алломаларимизнинг хотираларига бағишлаб тўйлар қилдик, муҳташам ёдгорлик мажмуалари бунёд этдик. Бузургвор садри Мир Алишер Навоий ҳазратларининг муборак ёдларига бағишлаб шаҳри Тошкентда, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳазрати олийлари номлари билан Андижонда, Бобораҳим Машраби валий ҳурматларини эъзозлаб Наманганда боғлар яратилди. Азизларимизнинг таваллуд айёмлари ҳар йили эҳтиром ила нишонланмоқда.

Булар умумреспублика миқёсида давомли бўлиб келаётган хайрбод амалларнинг айримлари холос. Айни маҳалда, ҳар бир вилоят ўз имконидан келиб чиқиб, шу юрт фарзанди бўлган, қизил мафкура зўри билан эътибор даврасидан четлатилган зотларнинг номларини тиклаш, умри нақдинасини сарф этиб, кўзи зиёсини тўкиб эзгу ниятлар билан битган ўлмас асарларини нашрдан чиқариш йўлида саъй-ҳаракат қилдилар.

Ўзим яшаб турган Наманган вилояти мисолида гапирсам, жонкуяр ташкилотчиларнинг хизматлари ҳамда саховатли юртдошларимизнинг ёрдами билан Махдуми Аъзам, Мулла Бозор Охунд, Нодим Наманганий Мавлоно Лутфулло, Исҳоқхон Ибрат, Муҳаммад Шариф Сўфизода, каби олимларимиз, фозилларимизнинг қадамжолари зийнат топди, улар қаламига мансуб, ҳамда улар ҳақда битилган китоблар чоп этилди. Меҳнаткаш аллома Алихон Халилбековнинг кўп йиллик меҳнатлари натижаси ўларок «Наманган адабий гулшани» номли йирик тадқиқот юзага келди. Бу китобни ўқиган киши вилоятимиз фарзанди бўлган ўнлаб аҳли таъб қаламкаш хусусида

қимматли маълумотга эга бўлади. Улардан айримлари то шу пайтга довур насру назм мухлисларига маълум эмасдилар.

Балки Зокиржон Машрабов ташаббус тулпорини суриб майдон сари азимат этмаганида ҳам Андижонда Бобур номлари билан ҳалқаро экспедиция тузилиши мумкин эди. Балки бу инсон раҳбарлик қилмаганида ҳам мазкур ташкилотнинг ишлари кўркам ва муваффақиятли тарзда юриб кетса ажаб эмас эди. Бирок, барибир Зокиржон Машрабовсиз тузилса, ушбу ташкилотнинг нуфузи шу қадар олий мақом касб этмас эди, унинг фаолияти шу янглиғ музаффар бўла олмас эди, буниси аник. Нимагаки, Зокиржон ака ўз шахсиятида бебаҳо фазилатларни жамлай олган ажойиб инсондир ва мана шу хислат-хусусиятлар экспедиция қўлга киритган барча ютуқларнинг етакчи омили бўлди.

Биринчидан, у олижаноб, бағрикенг, фидойи инсондир. Муомила одобини яхши эгаллаган, хушсухан, табъи мазали, киши билан тез тил топишиб кета оладиган, сабрли, иродали, бошлаган ишини охирига етказмай кўймайдиган, яхши маънодаги қайсар. Яна кўнгил масаласи: ок кушларга манзилгоҳ экан, кундуз куёш, тунлари моҳ кезадиган кўнгил экан Зокиржон аканинг кўнгли.

Иккинчи жиҳати, Зокиржон ака кўп йиллар мобайнида турли нуфузли идораларни бошқарган, лойиқ хизматлар кўрсатган, тажрибали, малакали, ғайратли, ишчан, хормас-толмас раҳбардир. Кўпчиликни танийдиган, килни қирк ёрувчи, ўткир кўзли, ўзи бошқараётган экспедиция қаршисида пайдо бўлган муаммони ҳал қилиш учун қайси ташкилотнинг эшигини қоқиб ичкарига кирса, ишни битирмай қайтмайдиган обрў-эътибор соҳиби.

Буларнинг устига Зокиржон Машрабовнинг жаҳон таниган юртдошимиз – Заҳириддин Муҳаммад Бобур Мирзога улкан муҳаббати, эҳтиром-ихлосини кўшсангиз, келиб чиққан натижа халқаро экспедициянинг барча муваффақиятлари сабабига баробар бўлади.

Халқаро экспедициянинг хайрли ишларини айтиб адо қилиб бўлмайди. Боги Бобурни, ҳайратбахш, дилоро масканни кўрмабсиз, дунёга келмабсиз.

Ташкил этилган сафарлар мобайнида ватанимиз, миллатимиз, маданиятимизга, хусусан, Бобур ва у зотнинг авлодларига оид бебаҳо манбалар топилди, ўрганилди.

Аждодларимиз улуғ умид ва яхши ният қалами битган, замонлар давомида жаҳон бўйлаб сочилиб кетган мактублар, бизни кута-кута соғинчининг сочи оқарган номалар ниҳоят етиб келган эди бизларга.

Бобур Мирзонинг ўзлари айтиб турибдилар:

Ҳар вактки кўргасен менинг сўзумни,
Сўзумни ўкуб соғингайсен ўзумни.

Топилган ашёларнинг кўпи бугун Боғи Бобурда жойлашган музейдан ўрин олган. Улар ёрдамида, улардан фойдаланилган ҳолда ўнлаб илмий анжуманлар, оммабоп тадбирлар ўтказилди. Китоблар нашр этилди, фильмлар суратга олиниб намойиш килинди.

3

Мустақиллик йиллари эришган ютуқларимиз ҳақида ҳар қанча гапирсак, улар билан ҳар қанча фахрлансак кам. Биз бу ўринда рисоламиз мавзуси доирасидаги ютукларгагина тўхталдик, шунда ҳам уларнинг ҳаммасини батафсил гапиргани имконли эмасмиз.

Камина истиқлол йиллари қўлга киритилган муваффақиятлар борасидаги мўъжаз суҳбатни бежиз Зокиржон ака Машрабов ҳақидаги ҳикоя билан тугатганим йўқ. Мустақиллик бир қатор кўнгилли ўзгаришлар билан бирга ижтимоий ҳаёт саҳнасига турли жабҳаларнинг вакиллари бўлмиш лидерларни чиқарганини, уларга ўз иктидорини рўёбга чиқариш учун имкон берганини таъкидламок истардим. Улар ўз соҳаларининг зукко билимдони, фидойи жонкуяри, янгилик яратувчиси ҳамда ташаббукор, ғайратшижоатли, тажрибали ташкилотчиси сифатида соҳада олиб борил-

ган ислоҳотларнинг етакчиси бўлдилар. Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов ўз чиқишларидан бирида шундай деган эди: «Масъул паллада ўз тақдирини ишончли, билимли ва ғайратли кишиларга топширмаган миллат ўз бахтига зомин, келажакдан маҳрум бўлади. Ва аксинча, келажаги буюк бўлишини истаган миллат ўз тақдирини улуғ максадга эга, олижаноб, қатъиятли, маърифатли инсонларга ишонч билдириб топширган ҳолда ўз муродига етади».

Бобур номли халқаро экспедиция мисолида кўрдикки, унинг муваффакиятлари кўп жиҳатдан Зокиржон Машрабовдек улуғ максадлар билан яшаётган, маърифатли, қатъиятли инсон туфайли қўлга киритилди.

Камина суҳбатдошингиз Сиз азиз укаларим, сингилларимни ҳам ана шундай ҳам билимдон, ҳам фидокор, ҳам нозиктаъб лидер бўлиб вояга етишишингизни истар эдим. Бунинг учун кандай хусусиятлар, фазилатлар эгаси бўлиш даркорлигига эътибор бердингиз. Ўрни келганда айтиб ўтмоғим зарур: ўз шахсиятингизда ана шу хусусиятларни ҳосил этишда ҳам бадиий адабиётнинг инкор этилмас ўрни бор.

Испаниянинг Каталония минтақасида яшайдиган одамларда шундай гап бор: ҳар битта инсон гигантдир, улуғдир, ҳар битта каталониялик эса инсондир.

Сиз ўз маданий-маънавий мероси билан боши кўкка етиб фахрланишга, ифтихор этишга ҳакли буюк миллатнинг фарзандисиз. Бундай миллатлар эса бармок билан санагулик.

Бобур ботирлигининг чеки бўлмаган, унинг бутун ҳаёти жасорат намуналари билан тўлиб-тошиб ётибди.

Н.И.Веселовский

Бобур Мирзонинг соф, содда, мардона, айни вақтда ғоят фусункор ижоди ҳам унинг хоксор ва барчага баробар юрагидан яққол бир нишонадир. Айтингчи, бизнинг беш аср наридаги ўтмишимизда яшаб ижод қилган шоиру адибларимиздан қайси бирининг асарларини бугун таржимасиз ёки ҳар турли "насрий баён"ларсиз тушуниш мумкин? Бу рўйхат жуда қисқа бўлиши ва унинг бошида Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг номи туриши табиийдир.

Ҳайриддин Султон

АДАБИЁТ – МАЪНАВИЯТНИНГ АСОСИЙ УСТУНИ

Ҳар чи дар оина жавон бинад,
Пир дар хишт пухта он бинад.

Мазмуни: Ёш киши ойнага қараб кўрган нарсани кекса одам ғиштга қараб ундан яхшироқ кўради.

«Бобурнома»дан

I

Биз истиқлол йиллари янги бир ижтимоий тузумда яшадик, ҳам тарихий илдизларимизни, асрий қадриятларимизни – асл ўзимиз, ўзлигимизни топиш, ҳам замонавий шарт-шароитлар, талаблардан келиб чиққан ҳолда ижтимоий, сиёсий-иқтисодий ислоҳотлар ўтказишдек ўта мураккаб, масъулияти улуғ вазифаларни бажариш билан банд бўлдик. Шунча ислоҳот, ўзгариш, изланиш, янгилик бўлсин-у, ёш жамият каттадир-кичикдир муаммога дуч келмасинми!

Камчиликлардан, муаммолардан ҳеч ким юз ўгирмоқчи эмас, балъакс, улар ҳақида энг баланд минбарлардан туриб сўзланмоқда. Булар биздан ўтган камчиликлар, шунинг учун уларни бартараф қилиш ҳам бизнинг зиммамиздаги бурч, вазифа. Ушбу вазифани адо этиш бизнинг қўлимиздан келадиган иш.

Кўнглингизга келган, тилингизнинг учида турган мулоҳазалар, фикрларни пайқаб турибман.

– Бу одам улуғ ислоҳотлар, изланишлар мавсумини бошдан кечираётган жамият қаршисидаги йирик, жиддий муаммолар қаторига китоб ўқиш-ўқимаслик ҳақидаги учинчи, тўртинчи, балки ундан ҳам аҳамияти пастроқ масалани қўйиб, вақима қилмоқда, енгил шамолни бўрон қилиб кўрсатяпти, демоқчи бўласиз.

Шошманг, азизим! Сабр!

Ушбу муаммо умуммиллий аҳамиятга эгадир ва бу гапда муболаға йўқ.

Китобга муҳаббат, мутолаа маданияти хусусида гап кетар экан, мавзу худди сув устига тош тушганда ҳосил бўладиган халқа сингари суръат ила кенгайиб бориши ва тез орада ҳавза сатҳини тўла қамраб олиши муқаррар. Ҳалқанинг сув ости сари ҳаракати (мавзу илдизларининг чуқурлиги) ҳам шундан кам эмас. Тошимиз етган еригача тўлқин-тўлқин халқалар ҳосил қилиш қудратига эга.

Биринчидан. Давлатимиз истиқлол йилларида халқимизнинг маънавий қадриятларини тиклаш, тарихий ўзлигини қайтариш, фарзандларимизни маънавий баркамол киши қилиб тарбиялашни ўзининг бош вазифаларидан, устивор бурчларидан бири деб белгилаганидан хабардорсиз. Бу борада олиб борилаётган хайрли ҳаракатлар, уларнинг манзур самараларини ҳам яхши биласиз. Рисоламиз аввалида биз ҳам бу хусусда гапириб ўтдик. Бадиий адабиётга эътибор, халқимизнинг неча минг йиллик тафаккури ҳосили, аждодларимиз бўлмиш мутафаккирлар, ҳакимлар, алломаларнинг ижоди самараси – бугун бу самовот қадар улуғ, бепоён бойликни, тасаввур қамрай билмас меросни ўрганиш, ўзлаштириш ана шу саъй-ҳаракатларнинг узвий қисмидир.

Нимагаки, инсоният яралганидан буён тўхтамай олиб борилган тафаккур ва юрак мехнати, машаққатли ва саодатли изланишларнинг ҳамма самараси айнан китобларда жамланган. Бу бир маънавий-мантиқий, маърифий хулосалар, ҳикмат, ибрат, тажриба, йўл-йўрик, кўрсатма, одобу икром қоидалари мужассам бўлган хазинадир.

2

Бундан бир неча йил аввал "Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетасида самаркандлик Иноят Неъматов деган отахоннинг мактуби эълон қилинган эди: "Шу кунларда "Ўрмон" маҳалласи қўмитасида

муовин сифатида фаолият кўрсатиб келмоқдаман. Ёзги таътил кунлари бошланиши билан мактаб ўкувчилари кўчада тўп-тўп бўлиб саланглаб юришганини кўраман. Қарта ўйнашади. Уларга: "Барака топгурлар, қарта ўйнагунча китоб ўкисаларинг бўлмайдими, билим доираларинг кенгаяр эди, бирорта ўқишга кирадиган бўлсангиз ҳам аскотиб коларди" десам, неварам тенги зумрашалар:

– Қўлга китоб олсак, уйку босади, - деб ҳиринглашади.

Уларни саланглаб юришларини ёки қарта ўйнашларини кўрабила туриб ота-оналари танбеҳ беришмайди. Чунки, уларнинг ўзлари ҳам китоб ўкиш бахтидан маҳрум одамлар".

Бундай манзараларнинг кўп маротаба гувоҳи бўлганман. Туғилиб ўсган қишлоғимга чиксам, ўзини қайга қўйишни, вактни нима билан "ўлдириш"ни билмай юрган болаларга, бўй йигитларга дуч келаман. Ҳозир яшаётганимиз кўп қаватли бинонинг олдида ҳам, маҳаллалар, гузарларда ҳам аҳвол шу: ўн икки – ўн уч, то йигирма – йигирма беш ёшгача бўлган йигитлар уч, тўрт, беш соатлаб керакнокерак гапларни гапиришиб ўтиришаверадики, ёқангни ушлайсан. Умр бу ахир, ҳар дақиқаси қуёшнинг зарраларидай бебаҳо, нимага елга совуриб ўтиришибди уни, дейсан.

Турли ўқув юртларига бориб турамиз – учрашув, "шеърхонлик", қайсидир улуғимизнинг таваллуд кунига бағишланган кеча, дегандек... Савол-жавоблар, суҳбатлар асносида ёшларимизнинг ҳатто энг машҳур асарларни ҳам ўқимаганлари маълум бўлади. Бу ҳақда ўз вактида устоз Ғайбуллоҳ Салом ҳам ёзган эдилар.

Илгарирок бўлиб ўтган телекўрсатувлардан бирида адабиётшунос Раҳмон Қўчкор "Умри давомида қўлига китоб ушламаган ўқитувчилар борлиги" ҳақида гапирди. Жуда қаттик гап. Бундай муаллимлар устозларнинг жуда оз кисмини ташкил этганда ҳам, бугун Сиз билан муҳокама қилаётган масала, муаммо жуда жиддий тус олгани маълум бўлади.

Замондошларимиз ўқишга, мутолаа қилишга ажратилган вақтларини бемаза ковуннинг уруғидай кўпайиб кетган булвар газеталари, уларда босилаётган, аксарияти олди-қочди, бадиийлик-

дан минг чақирим йироқ, ҳар қандай танқиддан паст мақолалар, "хикоя"ларга сарфлайдилар. Ўзбек ва жаҳон мумтоз адабиётига мансуб асарларни, умуман ҳар қандай китобни агар у андак жиддий бўлса, ўйга толдирадиган, тафаккурга чорлайдиган бўлса – ўқийдиганлар кам. Телевизорда, газеталарда улуғ ижодкорларга, уларнинг асарларига бағишлаб тайёрланган кўрсатув, мақолани кўрадиганлар, ўқийдиганлар ҳам кўп эмас. Булар хусусан ёшларимизни қизиқтирмайди. Улуғларнинг таваллуд ёшлари, қутлуғ саналари муносабати билан ўтказиладиган тадбирлар ниҳоятда жўн, юзаки, беўхшов, болалар ўша шоирнинг ижоди бўлмиш уч-тўрт катор шеърни чала-чулпа ёдлашиб, тушуниб-тушунмай, ҳис этмай ўқиб беришганини жуда кўп кўрганмиз. Тамом! Тадбир ўтди, буни "районо" кўрди, энди янги комиссияга, янги байрамга тайёргарлик кўрса бўлаверади.

"Аллоҳ таолонинг ўзи гўзал ва гўзалликни хуш кўради". Мукаддас динимиз Исломнинг эстетик нуқтаи назари Пайғамбаримиз (с.а.в.) нинг ана шу ҳадисларида белгилаб берилган. Парвардигорнинг ўзи гўзал, у кашф этган оламу одам гўзал, демакки, гўзалликнинг инъикоси тарзида яратилган ҳар қандай асар ана шу гўзалликка муносиб бўлиши даркор. Бўш, хом-хатала, ўткинчи, саёз, бадиий томонлари ҳаминкадар "нарса"лардан болаларимизни эҳтиёт қилиш керак.

Тўғри, китобдан қайтиш фақат бизнинг мамлакатимизга хос иш эмас. "Иссиққўл форуми"нинг 1997 йилги йиғилишида Евгений Евтушенко шундай деб қайғурган эди: "Бугун ўқувчиларнинг аксарият қисми реклама, клип ишқибозларидир. Майкл Жексон Шекспирдан машҳурроқ. "Сикстин мадоннаси"ни зиёлиларимизнинг жуда озчилиги билади. Лекин ёшларнинг ҳаммаси Мадоннани ўз опасидай яхши танийди. Киркоров деганларининг машҳурлик рейтингига Чайковский, Толстой, Солженицин бирга бўлиб ҳам ета олмайдилар.

Яъни, бу азамат топган довруғ ва обрў қаршисида шундай улуғ инсонлар ҳам ожизлар".

Бизда ҳам шундай, "Ҳамса"ни, "Маснавий Маънавий"ни, "Бобурнома"ни ўқиганлар жуда оз, Шекспирни, Чеховни, Дантени,

Блокни, Кафкани зиёлилар ҳам билмайди бугун. Лекин, Камилани, Эсмералдани, Жумонгни, бир бало бобони сўранг эди, ўкувчи, ўкитувчини кўйинг, мактабнинг директори ҳам тўлқинланиб кетади, кўзларига ёш олиб гапиради.

Кўпайиб кетган газеталарнинг ҳаммасини ҳам ёмон отлик қилиш албатта тўғри эмас.

Уларнинг орасида ўз бурчига, бош вазифасига содиқ қолаётган нашрлар ҳам, мана шу вазифа, илоҳий дастурга садоқат билан хизмат қилаётган ижодкорлар ҳам бор.

Айни маҳалда шундайлар ҳам йўқ эмаски, уларнинг максад-муроди биттагинадир: нима қилиб бўлса ҳам кўпроқ ўкувчига эга бўлиш, кўпроқ пул топиш. Бу мурод йўлида улар ўз нашрлари сахифасини машҳурлар ҳаётига оид миш-мишлар, ғийбатлар, уйдирмалар, олди-қочди, юзаки, воқеликнинг фотосуратигина бўлган ҳикоялар билан тўлдирадилар.

Дарё-дарё қон тўкилади бундай "асар"ларда, ҳар қадамда хиёнатлар, сотқинликлар, юзсизликлар юз беради, кайнота келин билан юриб кетади, кимдир ажина, алвасти, ғайб оламининг бошқа вакиллари билан учрашади, самодан келганлар аёлларни ўғирлаб кетадида, вақти-соати келиб юзлари кўм-кўк, оёқ-қўллари курвақасимон болалар туғиладилар ва ҳ. к.

Айрим "нарсалар" халқимизни одоб-ахлоқли, меҳр-муҳаббатли, оқибатли қилиб тарбиялаш иддаоси билан ёзилади: отасини урган боласидан калтак ейди, қўли синиб қолади унинг, бошқаси болаларини ташлаб кетади-да, кексайгач қариялар уйига тушиб қолади, ёки янги хотинидан фарзанд кўрмайди.

Ялангоёқ юрганнинг оёғига мих киради, кайнатилмаган сув ичганнинг қорни оғрийди.

Хўп, кимгадир шуям фойда бўлгандир, ибрат, ўрнак бўлгандир. Фалончи нокасу, ножинс экан, бундоқ кирдикорлар қилган экан, худо бу дунёдаёқ жазосини берибди, кел, мен бундай номаъқулчиликларга бормайин деб тўғри хулоса чиқаргандир. Бу ҳам керак, албатта. Боз

устига, нашрлар борки, маколаларни, келган хатларни муҳокамага қўядилар, адашган, бошига мушкуллик тушган одамларга жўяли маслаҳат бериб, йўл-йўриклар кўрсатадилар.

Лекин, бу адабиёт эмас-да! Шунинг ўзини ўқиш билан чекланиб қолиш мумкин эмас. Бунинг ўрни бошқа, ҳақиқий адабиётнинг ўрни бошқа.

Нимагаки, ҳақиқий, бадиий мукаммал, комил асар ундаги воқеа-сюжетнинг ларзага солувчи, ҳайратбахш таъсиридан ташқари бадиийликни ташкил этган барча унсурлар билан ҳам таъсир қилади ўқувчининг кўнглига. Ёзувчининг сўз танлаш, жумла тузиш маҳорати, қўллаган истиора, мукояса, ташбех ва бошқа воситаларнинг гўзаллиги билан обод қилади руҳимиз оламини.

Бундан ташқари ҳақиқий бадиий асар воқеани ҳикоя қилиб бериш билан кифояланмайди, унинг илдизлари, келтириб чиқарган сабабларини таҳлил қилади. Ундан шу воқеанинг тарихи, таржимаи ҳоли, бугунги ҳолатининг истикболи ҳақидаги башоратларни топа оламиз. Демак, ҳақиқий қаламкаш "бу яхшидир, бу ёмон" дебгина қолмай, ёмондан, ёмонликдан қутулишнинг, яхшиликка боришнинг йўлларини кўрсатади.

Ҳақиқий ёзувчи фотограф эмас, унинг асаридан ҳар гал ўқиганингда инжа мазмунлар, янги қирралар, ибратлар топасан, ларзалар топасан.

Асл адабиёт фалон ёмонликни қилма қабилидаги жўн насиҳатга бормайди, унинг таъсири теранроқдир, кучлироқдир. У китобхоннинг руҳига, тафаккури, туйғуларига шундай таъсир қилади, зимдан шундай тарбиялаб қўядики, одам ҳар қандай ёмонликнинг шайтондан эканини чин дилдан ҳис этади, англаб етади. Жараён жуда чуқур кечади, ҳосил-хулоса умрбодликдир.

Яхши асар қайси замон ва макон ҳақида ёзилганидан қатъи назар ҳамма замонларга хос саволларга жавоб бера олади, демак у ҳамма замон ва макон ҳақидадир.

Биз халқимизни мана шундай бойликдан – маънавий тарбиянинг, ҳақиқат ва ҳақни топишнинг қудратли воситасидан маҳрум бўлиш

жараёнини кузатиб турибмиз. Бадиий адабиёт маънавият мулкнинг султонидир. Султонсиз мулк бошбошдоклик манзилига айланади, тартибсизлик, анархия хукм суради унда...

Маънавиятимиз мулки бу султон таъсиридан бир қадар чиқиб қолгани учун уни енгил-елпи газеталар, мазмун қашшоқ, оҳанги бегона нағмалар, кино санъатининг энг олий намуналари ҳисобланмайдиган сериаллар босиб кетди.

Агар қайси жойдаки, миллатнинг азизлари, улуғлари тилдагина эъзоз этилиб, аслида даврадан сурилиб қолишса-ю, тўрни чўпчакбозлар, "олди-қочди", "ўлдирди-топди"дан сўзлайдиган устамонлар, хом-хатала нағмаларнинг таъмагир ижрочилари эгаллаб олган бўлса, демак, бу ердаги аҳвол ташвишга асос бўлгулик.

Агар қайсидир миллат юксак маданияти бўла туриб бир кечакундуз давомида ундан баҳра олгани ярим соат вакт тополмаса-ю, аммо қаланғи-қасанғи сериаллар, газеталар, нағмалар учун уч соат, тўрт соатлаб умри нақдини сарфлайверса, бу ердаги аҳвол қайғуликдир.

Ватан ҳақида, ватанга муҳаббат ҳақида гапирилмаган кун йўқ. Сиздан агар сўрасам, севасизми уни десам, албатта севаман деб жавоб берасиз. У ҳақда шеърлар ўкийсиз, қўшиклар айтасиз. Олисроқ кетсангиз, сафарда кўпроқ юриб қолсангиз уйингиз-остонангиз, боғингиз, кўчангиз, маҳаллангизни соғинасиз. Булар ватан деган азиз оламнинг нурафшон жузвларидир. Бироқ, унутмангиз, азизим: бугун сиз эътибор бергани фурсат топа олмаётганингиз соҳа – мумтоз маданий меъросни бой берар экансиз, Ватаннинг энг нурафшон, энг азиз жузвини йўкотасиз!

Унутганлар, бой берганлар мамлакат микёсида бир фоиз бўлса ҳам бу кўп оғир фожеа, фалокат. Биттагина бўлса ҳам шундай.

Ёшларимизнинг интернет орқали бутун жаҳондан ўзлари учун зарур билимлар, маълумотлар олишлари албатта яхши. Бироқ, интернет билан муросага киришар эканлар, фарзандларимиз ниҳоятда эҳтиёт бўлишлари даркор, сабабки, интернет деганларида яхши гаплар ҳам бор, йўқ эмас, лекин, уларнинг маънавияти, ахлоқу-одоби учун ўта зарарли нарсалар ҳам у ерда етарлича топилади.

"Интернет инсон қўлидаги ойболта, пичоқ ёки белкурак сингари меҳнат куролидир, ундан турли максадларда фойдаланишимиз мумкин, - деб ёзади Москва адабиёт институтининг ректори, профессор Борис Тарасов. – Бугунча афсуски, унинг сахифалари оммабоп маданиятнинг ахлати билан тўлиб кетган."

Кино санъати пайдо бўлганида айримлар театрнинг ўлимини башорат килган эдилар. Кейинчалик ойнаи жаҳон кашф этилди ва энди буни кинонинг кушандаси, котили дегувчилар топилди.

Кўриб турганимиздек, на адабиёт, на театр, на кино қайтиш килганлари йўқ, сабаби ҳар бир санъат турининг бошқаси билан алмаштириб бўлмайдиган, ўрнини ўзгаси боса олмайдиган ўзига хослиги, нашидаси, вазифаси бор.

Таомил шундайки, янги пайдо бўлган нарсанинг атрофида бир "шов-шув", "кўтар-кўтар" бўлиб олади. Бугунги кунда ёшларимизнинг интернетга ўзларини ташлашлари ҳам шундан. Вақт ўтиб ҳаммаси жойига тушиб кетади.

Аксинча бўлиши мумкин эмас.

Калом, сўз – субҳоний неъмат.

Аллоҳ таолонинг сифатларидан бири Мутакаллимдир, у ўз зотига хос равишда сўзлайди, биз бандаларига нозил бўлган қатор китоблардан унинг сўзлари ўрин олган .

Парвардигори олам ўзга хилқатлар орасида инсонни ўзига яқинрок кўргани, устунрок билгани учун ўзининг ана шу сифати билан баҳраманд этган уни – сўзлай олиш имконини берган.

Мутафаккирлар, донишмандлар асрлар давомида сўз ёрдами, сўз воситаси ила инсонпарварлик, маънавий гўзаллик, адолат каби умуминсоний қадриятларни тараннум этиб кетганлар, тафаккур, изланиш, кузатиш натижасида топган ибратлар, мушоҳадалар, хулосаларни айнан китобларда битиб қолдирганлар.

Адолатсиз ҳукмдорлар, исёнчилар, ғалат сиёсий тажрибаларнинг раҳнамолари эса ҳамиша оммани бехабарликда тутганлар, ҳақиқатга, Ҳаққа олиб борадиган улуғ, кудратли илмни халқдан йирок тутишга, ёки ўз ғояларини таъкидлайдиган юзаки сафсаталарни билим дея уктиришга уринганлар.

Оку-корани танийдиган, тафаккури мунаввар одамдан кўра,

онги сўқир жоҳилни етаклаш, ўзи истаган тарафга пода каби ҳайдаб кетиш албатта осонроқ.

Боскинчилар маълум миллатга қарши уруш очиб келар эканлар, унинг китобларига қарши ҳам урушганлар. Римликлар яҳудий ва насронийларнинг, яҳудийлар мажусий ва насронийларнинг, насронийлар яҳудо динига оид адабиётларни куйдириб кулини кўкка совурганлари маълум. *Александр Македонский Истаҳр шаҳри яқинида "Авесто"ни тўплаб ёқиб юборган бўлса, Кардинал Хименес Андалусиянинг машҳур шаҳри, амирликнинг пойтахти Гранадани босиб оларкан, беш минг жилд Қуръони Каримни ўтда ёққан эди. Болшевиклар ҳукм сурган йилларда ҳам тарихимиз, динимиз, миллий қадриятларимизга оид минглаб-миллионлаб китоблар ваҳшиёна йўқ қилинган.*

Нимагаки, китоб ҳеч качон бефарқ, суст томошабин бўлган эмас. У ҳамиша, ҳар қачон зулм ва ноҳакликка қарши курашнинг олдинги сафларида бориб, инсониятни юксак ижтимоий қадриятларга, адолатга, бахту-саодатга бўлган ишонч билан куроллантириб келди.

Адабиёт бир маҳалнинг ўзида бир қанча жуда муҳим вазифани адо эта олиши билан ўрнини ҳеч бир санъат тури эгаллаб олмайдиган аҳамиятга эгадир. У тасвир этилаётган замон, макон ва халқ тўғрисида қимматли маълумотлар беради. Фан ҳам шундай билимларни беради, санъат асари эса ҳам билим беради, ҳам инсон маънавий оламини бойроқ қилади, руҳи-иродасига куч-қувват, қанот бахш этади. Тарих воқеани ҳикоя қилади, роман воқени шахслар, характерлар, драматик коллизиялар орқали таҳлил қилади. Асар қаҳрамонларнинг шахс сифатида бошдан кечирганлари, кўнгилдан ўткурганларини ҳам таҳлил қилади, уларнинг фикру мулоҳазалари, тажрибалари билан ўрток қилади ўқувчини.

Санъатда дунёни ўрганиш, баҳо бериш билан қўшиб олиб боради. Китобхон мутафаккир ёзувчининг гоҳ очиқ, гоҳ сатр остида, тимсолларда, "кўмма" шаклида келган фавкулодда теран хулосалари билан танишади. Шундай хулосаларга етиш, хусусан уни гўзал

бир шаклда иншо эта олиш танланган кишиларга бериладиган имгиёз, имкондир.

Яхши адабий асар, санъат асари миллатнинг бой тарихи, маданияти, атокли сиймолар, интилиш-орзулари, йўкотиш-топганлари ҳақида дунё кезиб давралар беради. Бу давраларда юкорида айтилган мавзулар борасида давомли суҳбатлар бўлади, улар то шу асар бор экан, давом этаверади. Демак, жаҳон бўйлаб ўша миллатнинг дўстлари, қардошлари, дилдошлари, ҳамкорлари кўпаяди.

Тарих фанидан фаркли ўларок бадиий асар бўлиб ўтган вокеанинг давоми – демак, маълум миллат такдирининг бундан буён кандай бўлишини башорат қилиши билан ҳам муҳимдир. Қадимги Юнонистондаёк санъатлар ҳомийси бўлган маъбуда Аполлон ҳам ўзи баширлик кобилиятига эга эди, ҳам аҳли санъатни шу хусусиятга эга кила олар эди.

Эртанги куни, келажак ҳаёти ҳақида муайян тасаввурга эга бўлиш инсон учун канчалик муҳим экани барчага аён ҳақиқат. Ҳар кандай одам бугун яшар экан, бугун бирор ишга жазм этар экан, эртани ҳам ўйлайди, бу иш кандай яхши ёки ёмон оқибатларга олиб боришини фикр килади. Шундан келиб чиқиб, яхши аъмолларини кўпайтиради, ёмонларини, ёмон окибатларга олиб бориши мумкинларини бартараф этади.

3

Энди, мана бу гапларга кулок беринг.

Ғарбда яшайдиган рус ёзувчи Владимир Максимовга тегишли шундай гап бор: "Россиянинг иқтисодий тараққиёти, - дейди у, - бевосита Пушкинга боғлиқдир".

Адиб шундай дер экан, албатта, Пушкин тимсолида рус маданиятини, алалхусус, Пушкиндан ташқари Достоевский, Лермонтов, Гоголь, Толстой, Чехов, Блок, Ахматова, Цветаева, Есенин, Набоков, Бродский ва бошка-бошка даҳо ижодкорларга эга бўлган буюк

рус адабиётини ва устуни бу адабиёт бўлган маънавиятни назарда тутгани шубҳасиз.

Одам боласи дунёга келар экан, атроф-муҳитга, ўзи ўсиб-улғайган оилавий ва ижтимоий муҳитга тафаккур назари юбориб, ундан ибратлар олади, хулосалар, фикр-тушунчалар ҳосил қилади – инсон бўлиб шаклланади. Ҳақиқий адабиёт ана шу фикру хулосаларни гўзал бир тарзда, юзлаб энг таъсирли, энг ларзали, унутилмас мисоллар воситаси билан теранлаштиради, мустаҳкамлайди. Ватанпарварлик, миллатсеварлик, мардлик, одобу-ахлоқ, ҳалоллик, меҳру муҳаббат, саховат ва бошқа чин инсоний фазилатларни шаклантиради. Шахсияти мана шу мезон ва мана шу фазилатлардан маҳрум одам яхши ишчи, хизматчи бўла олмайди. Фуқароларида ушбу мезон, тамойил ва фазилатлар шаклланмаган жамиятда иқтисодий тараққиёт бўлмайди. Ёки бундай тараққиёт вужудга келганда ҳам унинг умри узоқ давом этмайди. Бир-бирини алдаб, талаб, ғажиб, юлиб семирган, униб-ўсган шафқатсиз, номуссиз, авбош ёвузларнинг тўдаси бўлади бундай жамият. Нимагаки маънавияти, маданияти йўқ одам ижтимоий махлуқдан ўзга бир нарса эмас.

Владимир Максимов Россиядаги иқтисодий тараққиёт тақдирини Пушкин билан, у мансуб бўлган адабиёт билан боғлаганини кўрдик.

Бизда ҳам айнан шундайдир.

Бизда ҳам шундай адабиёт бор, уларда бизнинг маънавиятимиз учун зарур бўлган қадриятлар, идеаллар, адаб қоидалари кўркам бир тарзда тараннум этилган ва агар биз уларни ўқиб, ўқиб, руҳидилимизга накш, ҳофизамизга дарж этмас эканмиз, жамиятимиз ҳаёти ва ўз истак-интилишларимизни ана шу қадриятлар, тамойиллар, идеалларга муносиб равишда қурмас эканмиз, маънавият ҳақида ҳам, тараққиёт ҳақида ҳам гап бўлиши мумкин эмас.

Ҳудди шунинг учун ҳам, муҳтарам Президентимиз ва Ўзбекистон ҳукумати истиқлолнинг дастлабки кунлариданоқ буюк аждодларимиздан бизга етиб келган адабиётни ўрганиш, нашр этишдек муҳим соҳага ғамхўрлик кўрсатиб келмоқдалар.

4

Бизнинг маънавиятимиз аввало Қуръони Карим оятлари, яъни аллоҳ субҳонаҳу ва таолонинг буйруқлари, ҳадиси шарифда келган ҳикматлар, сабоқлар, кўрсатмалар асосида шаклланади.

Бизнинг маънавий устодларимиз, пирларимиз тарихимизни ҳаққа улувчи ёркин кезларида майдонга чиқиб, юксак ватанпарварлик, миллатсеварлик, мардлик намуналарини кўрсатган Широқ, Тўмарис, Саломиддин Мангуберди, Темурмалик, Нажмиддин Кубро, Мадали Қашон, Номоз Ботир, Бобонбек каби қаҳрамонларимиздир. 1917 йилги тўнтаришдан кейин миллий озодлик ҳаракатини янги босқичларга кўтарган диловарларимиздир. Истиқлолнинг Абдулҳамид Чўлпон, Абдурауф Фитрат, Абдулла Қодирий, Муҳаммад Шариф Сўфизода, Исҳоқхон Ибрат, Саид Носирхон тўра ва бошқа минглаб фидоийларидир.

Инкорнинг кўзи билан қараган кишига Юсуф алайҳиссаломнинг чеҳраси ҳам хунук кўринар экан.

То мустақиллик довонидан ошиб ҳуррият салтанатига қадам қўймадик, миллий тарихимизда борки подшоҳу султонни яксара, яксара аҳаддий золим деб, ҳар қандай маърифат ва маънавиятнинг кушандаси бўлган жоҳил деб уқтирдилар. Иван Грознийдан, ҳатто, Григорий Распутиндан фазилат топилди, бироқ Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби маърифатпарвар, шахсияти гўзал ҳукмронларимиз эса яқин-яқингача ҳам маломат, таъна, камситишдан қутулмай келдилар. Ҳазрат Соҳибқиронни, Шайбонийхон, Ҳусаин Бойқаро, Абдуллахон ва бошқа юртбошларимизни-ку тилингизга олманг...

Ҳолбуки, сўкир эмас эди кўзларимиз: Самарқанд, Бухоро, Хива, Қўқонда кад кўтарган кўркам, афсонавий обидаларни кўриб турардик. Нафақат Туркистон, балки Эрон, Афғонистон, Ҳиндистонда ҳам бизим ҳукмдорларимиз бош-кош бўлиб қурилган меъморий санъат дурдоналари мавжуд эканидан бохабар эдик.

Туронзаминини сўраган ҳукмдорларни фақат кора бўёқлар билан таърифламокнинг ўзи сўкирликдан бошка ҳеч нарса эмас. Юнон-Бактрия, Кушонлар, Тохарлар, Эфталитлар, Турк хоконлиги, Сомонийлар, Қорахонийлар, Салжуқийлар деб аталмиш салтанатларда ободончиликка, илму-фанга, адабиёт ва санъатга эътибор давлат раҳбарининг ҳамиша ғамхўрлиги остида бўлган. Йўк эса, бу заминдан номи жаҳонни тутган, оламни қўлига дарсликлар тутқазган алломалар етишиб чиқармиди! Маҳобатли иморатлар барпо этилармиди, бири-бирининг гўзаллигига рашк килган девонлар, достонлар битилармиди!

Олим Амриддин Бердимурод соҳибкирон бобомизнинг олижаноб ишлари ҳакида шундай деб ёзади: «Мовароуннаҳр шаҳарларида барпо этилган осмонўпар саройлар, масжидлар, мадрасалар, карвонсарой, хилхона, бозор, ҳаммомлар лойиҳасини Амир Темурнинг ўзи шахсан кўриб чиқиб тасдиқлаган ёки қайта тузаттирган. Жаҳон тарихчиларининг аксарияти якдиллик билан тан олишларича, Темурийлар даврида Туронда қад кўтарган меъморий обидалар ўша вақтда Шарқда бунёд этилган осори-атиқаларнинг энг ноёби, энг мукаммали ҳисобланган... Соҳибкирон нафақат ўз дорул-салтанати бўлган Самарканд, Бухоро, Шаҳрисабз, Ҳирот шаҳарларида, балки, давлати таркибига кирган барча юртларда ҳам улкан бунёдкорлик фаолияти билан шуғулланган: Табризда масжид, Шерозда сарой, Боғдодда мадраса, Туркистонда шайх Аҳмад Яссавий мақбараси, Марв, Балх, Йазд, Машҳад, Кобул ва бошқа жойларда ҳам масжидлар, мадрасалар, бозорлар, боғу-бўстонлар.»

Бу хайрли ишлар жаҳонгир бобомиздан кейин ҳам давом эттирилган. Шоҳрух Мирзо, Мирзо Улуғбек, Гавҳаршодбегим, Бойсункур Мирзо, Хусайн Байқаро, Милкат Оғо, Билга Султон, кейинчалик Абдуллахон, Муҳаммад Раҳимхон (Феруз) ва бошқа салтанат эгалари, шаҳзодалар, маликаларнинг хизматлари туфайли юртимизни Шарқнинг энг гўзал, афсонавий ўлкаларидан бирига айлангани ҳақиқат.

Бобуршох ҳақларида эса "Ўзбекистон Миллий энциклопедияси"да шундай сатрлар бор: "Бобур Кобулга умуман

ўз юрти каби қаради, курилиш, ободонлаштириш, касб-ҳунар ва кишлок хўжалигини ривожлантириш ишларини бошлаб юборди. "Боғи Шаҳроро", "Жаҳоноро", "Ўртабоғ", "Боғи вафо", "Боғи Бобур" каби оромгоҳлар ташкил этди. Шаҳар ичидаги "Боло Ҳисор" калъасини ўз қароргоҳига айлантириб, кайта таъмирлади, янги иморатлар қурдирди. Бобур Афғонистонда бир фотиҳ сифатида эмас, балки, шу юрт ободончилиги ва равнағи учун жон куйдирган тадбирли ҳукмрон сифатида кизғин фаолият кўрсатди".

Бизнинг маънавиятимиз миллатимизнинг турли даврларда раҳбарлик килган ҳукмронларнинг яратувчилик, маърифатҳомийлик аъмоллари мисолида шаклланади. Улар ўз замонларининг буюк кишилари эдилар. Давр, ижтимоий-сиёсий вазият, зарурий зўри билан недир хатога йўл қўйган эсалар – бу ҳам ибрат, сабабки, бирни кўриб фикр кил, бирни кўриб шукр кил, дея бежиз айтмаганлар.

5

Халкимиз баркамол инсон ҳақидаги тасаввурлари, орзуларини оғзаки ижоднинг ноёб намуналаридан бўлмиш достонларда акс эттирган.

"Алпомиш"ни ўқиганингиз борми? Унда, ҳозир фильмларда кўраётган, сериалларда кўраётган азаматларнинг юзтаси, мингтасига битта ўзи дарс берадиган қаҳрамонларимиз, алп ўғлонларимиз борлигини яхши биласиз. Ойбарчинни, Қалдирғочни танийсиз. Балки, Гўрўғли, Авазхон, Тоҳир, Зуҳро, Мукбил тошотар, Санобар, Ошик Ғариб, Шоҳсанам каби ҳам ҳусн, ҳам хислат-фазилатда беназир, мардлик, жасурлик, адаб, меҳр-муҳаббат, садокат, шафқат тимсоли бўлган миллатдошларимизнинг борлигини ҳам биларсиз?

"Ойнаи жаҳон" кўрсатувларида, дарслик китобларингизда, матбуот сахифаларида, анжуманлар, тадбирларда миллатимизнинг фахру-ифтихори – буюк алломаларнинг номлари қайта-қайта тилга олинади. Қайси ўкув маскани, кайси ташкилотга борманг, уларнинг суратлари қатор килиб осиб қўйилган. Бор, демак, ҳаммаси жойида.

Энди айтинг-чи, уларнинг қаршисига бир неча дақиқа тўхтаб, дурустроқ разм солганингиз, ўйга толганингиз ёдингизда борми? Мабодо, шундай қилганингизда, буюклар нигоҳида, ардоқли боболар назарида миннатдорлик, ташаккур билан баробар бир андак мунг, маломат ва яна хоҳиш, талаб, топшириқ борлигини ҳис этишингиз аниқ эди.

Сабабки, Абу Али ибн Сино, Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний ва бошқа барча алломаларимизнинг ҳаётлари ҳақида дарсликларда берилган мухтасар, дастлабки маълумотларга коникмай, қўшимча адабиётлар ўқиган, ўрганган, улар шахсиятидаги гўзал хислат-фазилатларни ибрат учун қабул килган ёшларимиз албатта бор, бор-у, таассуфки кўп эмас. Вақтингиз, умрингиз нақди кўпроқ керак-нокерак сериалларга, ўта саёз, ўта енгил қўшикларга, сариқ матбуотнинг миш-мишларига, ёлғон-яшиқдан иборат маколаларига сарф этилаётир.

Исроф эмасми, дўстларим!

Йўл-йўлакай, наридан бери, юзаки ўкиган билан, унда-бунда айтилган сабокларни, суҳбатларни мудраб, бехафсала, муроса учун эшитган, аждодларимизнинг табаррук ёдига бағишланган тадбирларда ҳам хўжа кўрсинга қатнашган билан улар ҳаётидаги ҳикматлар, ибратларни ўзиники килиб бўладими! Агар булар ўзлаштирилмаса маънавиятимизни, йўқ, Сизнинг маънавиятингизни тўкис демоқ мумкинми!

Имом Бухорий ҳазратларининг ҳаётини олинг! Қунт билан, кўнгил эҳтиёжи билан ўкиб ўрганган одам учун бутун умрга татигулик, бағоят-бағоят кучли таассуротлар манбаи, сабоклари умр бўйи аскотадиган олий мактабдир бу ҳаёт.

6

Муқаддас динимиз – ислом равнағига хисса қўшган, унинг тарихида инкор этилмас ўрни бор алломаларимиз, донишмандларимиз, файласуфларимизнинг ҳаётини ҳам сабру-матонат, меҳри вафо, камтарлик, ростгўйлик, садоқат каби юксак фазилатлардан сабоқ берувчи ана шундай мактаб аташ мумкин.

Улуғимиз Алишер Навоий «Насойим-ул муҳаббат» («Муҳаббат шабодалари») деб аталган асарларида етти юздан ортик машҳур Шарк файласуфлари, машойихлар, донишмандларнинг кўркам фазилатларини мўъжаз ҳикояларда тавсиф этганлар. Ҳазратнинг «Тарихи анбиё ва ҳукамо» китоблари эса пайғамбарлар, жаҳон фанида машҳур ҳакимлар-файласуфлар хаётига бағишланган. Булардан бехабар киши маънавиятимизнинг энг муҳим қисми бўлган исломий одобу-икром. Ҳак субҳонаҳу ва таоло буюрганидек яшашнинг беназир, хайратбахш намуналаридан баҳраманд бўла оладими?

Алишер Навоийнинг юкорида айтилган асарларида Жунайд Бағдодий хақида шундай таърифлар бор: «Ҳар киши ярим кун Жунайд билан суҳбат килса, ундан одобсизликни кутманг. Агар акл одам суратига кирса, бу Жунайднинг сурати бўлур эди».

Абу Ҳамид Дўстон ҳакида эса ҳазрат шундай ҳикояни келтирадилар: "Сакко деган одам Абу Ҳамидга сув беради. Қараса, у зот сувни ичмай турган эмишлар. «Нега ичмайсиз?» деб сўрайди Сакко. «Бир чивин чанкоғини қондираяпти, шуни кутиб турибман»,-деб жавоб беради Абу Ҳамид."

Буюк шоиримиз бу хил зотлар эл ичра такаллумнинг шафоати (сўзлашиш, суҳбатлашиш одобининг гўзаллиги) билан, хулкнинг ҳусни, юзнинг гўзаллиги, нафснинг шикасталиги, эътирознинг камлиги, узрнинг кабули (яъни, ҳар ким узр айтса қабул килиш одати), шафкатнинг тўкислиги билан ажралиб турадилар, деб айтади.

Ҳар қанча тан берса, ўрганса, амал килса бўладиган мусулмонона, шаркона, ўзбекона хислат-фазилатлар, шундаймасми!

Буюк Навоий ўзи қаламга олган авлиёларини таърифлар экан, уларнинг мана шу хусусиятларига алоҳида урғу беради:

Шаҳодат калимасини кўп зикр этиш – авлиё машойихлар бир лаҳза бу зикрдан ғофил бўлмайдилар, баъзилари бу калимани эшитганда унинг ҳурмати ва таъсиридан беҳуш бўлиб йикиладилар. Шундайлари ҳам борки, уни эшитганда жон таслим этганлар.

Салоти ҳамса, яъни беш вакт намозни адо этиш. Намозни бу зотлар шундай адо этадиларки, "акл кошида маҳол кўринар". Ҳусайн

Мансур Ҳаллож бир кеча-кундузда минг ракъаат нафл намози ўқир эканлар. Боязид Бистомий ҳазратларининг эса «Аллоҳу акбар» такбири айтилганда намозга ва албатта худои меҳрибонга бўлган эҳтиром, муҳаббат кудратидан «Ҳар туки тубидан бир катра кон чиқади»

Закотни динимизнинг беш фарзидан бири эканлигини эшитгансиз...

Энди машойихлар закотни кай тарика адо этишлари ҳақидаги катра ҳикояни эшитинг:

"Шайх Абу Бакр Шиблийдан бир фақих (фиқҳшунос олим) сўрабдики: «Закотни қандай адо қилмок даркор?» Шайх дебдилар: «Сенга фарз бўлган закотни айтяпсанми?» Ҳалиги фақих яна савол беради: «Менга фарз бўлгани қайси-ю, сенга фарз бўлган закот қайси?» Шунда Шайх жавоб берадилар: "Сенинг закотинг улким, ҳар икки юз дирҳамдан беш дирҳамини худо йўлида эҳсон қиласан. Менинг закотим буким, ҳар икки юз дирҳамдан икки юз беш дирҳам тангри таоло йўлида бергайман.» Дейдики: «Икки юз дирҳам тўла қайтарилди, яна беш дирҳам нима учун?» Шайх айтадилар: «Ўша икки юз дирҳамни еткизган худога шукрона учун».

Шеър мулкининг султони ҳикоя килган азизлар динимизнинг тавба, рўза, закот каби аҳкомларини олий мақомларга етказиб адо қилиш билан бир қаторда камтарлик, ўзни ўзгалардан хоксор, паст тутиш, хизматбарорлик, хушсуханлик, ҳар қандай ҳолатда ҳам хеч кимга, ҳатто энг ёмон одамларга каттик сўз айтмаслик, очиккўнгиллик, чидам ва бардош, худодан ҳар не келса шукр ва сабр билан қабул қилиш, кўйингки, асл инсонга, комиллик топган инсонга хос хислатлар борасида ҳам балоғат низом эдилар.

Азизларимиз дин, тақво борасида ҳам, комил инсонлик мақомини эгаллаш йўлида ҳам бизга ибрат бўлишга муносиб зотлардир, биз айнан шу зоти шарифларни ўзимиз учун идеал билишимиз ва мана шу идеаллардан андаза олиб шакллантирмоғимиз даркор ёшлар маънавиятини. Илоҳи, муборак зотларнинг баракоти миллатимиз бошидан кам бўлмагай.

«Биз классик меросимизнинг, айниқса бадиий адабиётимизнинг куда катта маърифий, тарбиявий, эстетик аҳамиятга моликлигини хши биламиз. Бироқ шу бойликдан тўла ва тўғри фойдаланиш ни уддалаётганимиз йўқ", - деб таассуф чекадилар атоқли олим Боқижон Тўхлиев.

Шундай. Қайдаки маънавият мавзусида мажлис тузсак, унга мумтоз адабиётимизнинг Фарҳод, Ширин, Лайли, Мажнун, Отабек, Кумуш, Анвар, Раъно сингари ўнлаб қаҳрамонлари албатта таклиф этилишлари шарт.

Бизнинг маънавиятимизга пиру устоз Навоий ҳазратлари, Бобур Мирзо, Шоҳ Машраб, Нодира, Увайсий, Огаҳий, Фуркат, Чўлпон, Усмон Носир, Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Мақсуд Шайхзода, Зулфия, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парпи, замондошларимиз бўлмиш кўплаб ёркин истеъдодли шоирларнинг теран мазмун ва бекиёс гўзаллик намуналари ўларок дунёга келган назм дурдоналари сайқал беради. Бу маънавият Абдулла Қодирий, Абдулла Қаҳҳор, Ойбек, Саид Аҳмад, Пиримқул Қодиров, Одил Ёқубов, Ўткир Ҳошимов, Шукур Холмирзаев, Фарҳод Мусажон, Тоғай Мурод ва бундан ўзга ҳам қатор-қатор наср усталари томонидан яратилган хикоялар, қиссалар, романларни, уларнинг турли даврга мансуб, хилма-хил феълу атворга эга, умри интилиш курашларда ўтган қаҳрамонларини якиндан таниш билан камол насб этади.

Юқорида қайд этилган шоирлар, наср усталарининг ҳар бирини эҳтиром қасрининг ардоқли меъморлари, кўнгил салтанатининг муҳтарамлари, азизлари аталса дуруст. Буларнинг ҳаёти ҳам Ватанга, миллатга муҳаббатнинг одобу аҳлоқнинг, саъй ила фикратнинг озодалиги, сарафрозлиги, атоий ҳақ истеъдодига, парвардигор тарафидан юклатилган дастур – ҳақ сўз айтишдек **бурчга** *садоқатнинг тимсоли бўлгани билан қимматлидир.*

Агар юлдуз умрини ўзини ёкиш билан ўтказар экан, бу, шу ишнинг албатта зарурлиги учундир. Дахо ижодкорларни оламни мунаввaррок , жамият ва хар бир инсонни комилрок кўриш учун ўзларини ёқиб-ёндириб яшаган юлдузлар аташ дуруст.

Ҳазрат Навоийнинг кай миллат ва эътикод, кай замон ва макон-га мансублигидан катъи назар хар қандай одам тан бериши, таҳсин ўкиб бош эгиши тайин фазлу фазилатларини китоб ўкимай ўрганиб бўладими?

Алишер Навоий номи билан маъруф борлиқ – бу беназир инсон-нинг такво ва покдиллик, ҳамида ахлоқ, меҳру саховат, буюклик ва камтарлик, сеҳрофарин ижод билан ўтган ҳаёти ҳамда бу зоти на-жибдан мерос бўлиб қолган – қимматини белгилаш учун осмоннинг ўзидай тарози, юлдузларнинг миқдори қадар гавҳар даркор бойлик қўшилиб ташкил этган бу борлик буюк бир рахмат хазинаси, хикмат дафинасидир.

Ёки Машраб ҳазратларининг ҳаётларини олайлик.

Оташин илоҳий муҳаббат, фалак авжли, денгиз мавжли, савқи табиийлик гуркираган умр-у ижод. Шеърлар борки – оташ пораси дейсиз. Шеърлар борки, оламу одамни теран мушҳоада билан на-зардан ўтказилгандан кейин битилган – ноёб мазмунлар, кутилма-ган хулосалар билан қимматли. Яна, ҳаёт нашидаси, гўзалларнинг ҳусни латофатидан туюлган завқдан сочилган шўх, ўйноқи сатрлар. Асосийси, Шоҳ Машраб пиримизнинг ҳаёти олинган ҳар нафас-нинг поклиги, ҳар лукманинг ҳалоллиги, айтилган, битилган ҳар бир сўзнинг ростлиги билан азиздир. Бу ўринда ҳам улуғлик ила камтарлик, ҳатто хоксорликни муштарак кўрамиз. Машраб устоз-нинг ижодида эса шоирнинг бепоён дарди изҳорини ҳақсизлик, адо-латсизлик билан умр кечирган мардумнинг минг бора, минг бора оғирроқ дарди, изҳорини қўшиб айтилганини кузатамиз.

Бобур ўз замонасида мамлакатда ҳамжиҳатлик ўрнатиш билан бир қаторда моддий ва маънавий бойликлар бунёд этиб, мўлкўлчиликни таъминлашга ҳам алоҳида эътибор беради. У жойларнинг табиий бойликларини аниклаб тасвирлар экан, уларнинг хўжаликдаги аҳамияти, инсонларга қандай нафи борлигини ҳам баён килади.

Зокиржон Машрабов, Собиржон Шокаримов.

Фитратнинг "Адабиёт қоидалари" назарий қўлланмасида энг кўп мурожаат килинган шоирлардан бири, ҳатто ягонаси Бобурдир. Қўлланманинг вазн масаласига бағишланган қисмида назарий муаммолар таҳлилида олим Навоийга мурожаат этса, муайян бир баҳр ёки вазннинг шеърдаги кўринишларини асослашда Бобур шеъриятига суянади. Масалан, "Аруз усули" бобида "баҳри ражаздан икки вазн" дейди-да, хар икки мисолни Бобурдан келтиради. Шу каби "баҳри мужтасдан икки вазн", "баҳри музореъдан икки вазн" келтирганда ҳам, буларнинг ҳаммасини Бобур ғазалларидан олади. Бу билан, бир томондан, Бобур шеърий меросини тугал билган олимнинг кувваи ҳофизасига тан берсак, иккинчи жиҳатдан, айни мана шу мисолларнинг ўзи биланок Бобур турк адабиётида арузни тугал билган ва гўзал қўллаган шоир эканини уктиришга эришади.

Ҳамидулла Болтабоев

ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР ВА КОМИЛ ИНСОН ТАРБИЯСИ

Неча бу фалак солгуси ғурбатқа мени,
Ҳар лаҳза тугонгусиз машаққатқа мени,
Не чора қилай, нетайки, тенгри гўё,
Меҳнатни менга яратти, меҳнатқа мени.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур

Мирзо Бобур ҳақларида ҳикоялар, киссалар, романлар, рисолалар битилган, фильмлар суратга олинган, театр томошалари ўйналган. Бу ҳаракат, жараён бардавом бўлғусидир. Сабабки, бундай асарларни мутолаа қилмоқ ҳайрат ва ибрат бўстонидан гул жамламоқ билан баробар. Султонлар ичра шоир, шоирлар ичра султонлардан бири Бобуршоҳнинг ҳаёти мардлик, ёвқурлик, шижоат, низомийлик салоҳияти ила донишмандлик, мутафаккирлик, хаёлотнинг маргублиги уйғун келгани билан ҳайратли. Тақдирнинг бир инсон ҳафсаласи кўтармоғи мушкул ҳамма машаққатлари тенги йўқ ирода билан енгилгани туфайли мумтоз.

"Заҳириддин Муҳаммад Бобур тийрак ақл, комусий билимга эга бўлиши билан бирга, одамларни ўзига жалб қила биладиган, ташкилотчи, мард, чидамли, виждонли инсон эди. У жангларда сафнинг олдида борса, қийин шароитларда ҳамма билан бирга бўлиб, бор машаққатни баҳам кўрар эди" – деб ёзадилар устоз Исматулла Абдуллаев. Шоирнинг ўзи ёзганидек:

Бу нечук зулмдур – ниҳояти йўқ?
Бу не янглиғ ситамки – ғояти йўқ?

Бу миқдор машаққат, сарсон-саргардонлик асносида вақт ва ҳафсала топиб нафис, гўзал шеърлар бита олгани, ўз замони ҳақида, қадами етган-етмаган манзил – маконларнинг тарихи, табиати, иқлими ҳақида, замондошлари бўлмиш тарихий шахслар ҳақида қимматли маълумотлар тўплаб, тартибга келтирганига, қоғозга туширганига нима дейсиз! Яна, ўткинчи сатр йўқ битганларида: ҳар жумла, ҳар сўз ноёб истеъдод ва қунт билан қилинган ижодий меҳнат уйғунлигида дунёга келган.

Билмадим, балки керакдир сериаллар, машҳур ашулачиларнинг ўтган ҳафта ичида ким билан кўришгани, ким билан урушгани, нима харид килгани ҳакидаги хабарларни томоқ йиртиб айтаётган газеталарни ўқиш ҳам зарурдир. Сизларгина эмас, эс-ҳушини йиғиб олган катта-катта одамлар ҳам барча ишни йиғиштириб, ҳар куни уч-тўрт соат вактини сарфлаб кўраётибди, ўкиётибди-ку, демак нимадир бор бунда.

Бироқ, бир кеча-кундуз давомида ярим соат вакт топиб Хитойдан, Кореядан, Туркиядан ўз юртингизга, ворислик, ўзбеклик, фарзандлик бурчингизга ҳам қайтишингиз шарт, лоақал ярим соат!

Хасанхожа Нисорий Бобур подшоҳ ҳакида ёзадилар: "Чиғатой султонларининг энг сараси ва энг зўр шижоатлиси эди... Бобур подшоҳ бир неча муддат ўша ҳинд мамлакатининг салтанат тахтида мутамаккин бўлди. Кимки жаҳонпаноҳ даргоҳига илтижо қилган бўлса, подшоҳнинг инъомидан бахраманд бўлди ва фазл дастурхони нсъматларидан қуруқ колмади. Дарё мисол кўли билан саховат оламига эркинлик берди...

Бобур Мирзонинг фазилатлари бисёр ва камолотлари беғубордир. Аруз бўйича ёзган рисоласи бир денгиздирким, ичи тўла жавоҳиру дурдона, фикҳ масалаларини дағи бир рисолада мутайян килганким, ёзувчиси донишмандлигидан бир нишона: туркий ва форсий тилларда яхши шеърлари бор. Ўшал фикҳ рисоласининг номи "Мубайян"дир".

Мирзо Бобурдан колган мерос – назму наср юксак санъат

мақомини топгани билан, гўзаллиги билан, тилининг бойлиги, латифлиги билан мафтун қилади. Бу мулки меросдан баҳраманд бўлмоқнинг ўзи ҳар қандай инсонни маънавий баркамолликка етказади.

Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбек эътироф этганлар: "Бобурнинг рубоийлари унинг поэзиясининг чўққисидир. Бобурдан олдинги ва кейинги шоирлар бу бобда унга ета олмаганлар. Умар Хайёмнинг рубоийлари каби унинг рубоийлари ҳам фалсафий фикрларга бой, шаклан мукаммал ва ислом дини нуктаи назарининг маҳдудлигидан анча озоддир."

Бундан ташқари шоҳ ҳазрати олийларининг бевосита исломий аҳкомларга, ижтимоий-ахлоқий масалаларга бағишланган қатор-қатор ғазаллари, маснавийлари, рубоийлари мавжуд. Ҳумоюн Мирзо номига битилган мактубда ҳам айнан ана шу масалалар хусусида сўз боради.

"Бобурнома" эса шундай мактабки, унинг ҳар дарси комил инсон тарбиясига бағишланган: юзлаб ибратли-ҳикматли воқеалар, тақдирлар, кишиларнинг ажаб-ажаб феълу атвори, юртимизнинг бой табиати, ҳусни тароваги, машҳур сиймолар, шеърият, мусиқа ҳақида мулоҳазалар...

Муҳтарам устоз Исматулла Абдуллаевдан қолган қўлёзма мақолада шундай сатрлар бор:

"1503-1504 йилларда у Бобурий хатни ихтиро қилади. Бу янги ёзув туркий халқлар тилларига мос алифбо тузиш йўлидаги катта жасорат эди. Бобуршоҳ ёзуви бирорта ҳарф нукта билан ёзилмагани, соддалиги ва қулайлиги билан истеъмолдаги араб алифбосига нисбатан анча афзалликларга эга эди".

Шу мақоладан яна бир иктибос: "Бобурномада бугунги Афғонистоннинг, хусусан Кобул атрофининг табиати, жуғрофий тузилишидаги ўзига хос хусусиятлари, маъмурий бўлиниши, 14 туманнинг ҳар бири, тоғлари, сувлари, даштлари, табиий бойликлари, набототи, ҳайвонот олами ва албатта аҳолисининг таркиби, ҳаёт тарзи ҳақида бой маълумотлар тўпланган".

Устоз Кобул ҳамда Афғонистон ҳақидагина айтибдилар. Маълумки, "Бобурнома"да, шунингдек, Фарғона вилояти, Андижон, Ахсикент, Косон, Ўш, Исфара, Конибодом, Самарканд, Кеш, Қарши, Бухоро, Ҳирот ва бошка-бошка вилоятлар, шаҳарлар ва яна Ҳиндистон мамлакати, унинг қатор шаҳарлари ҳақида ҳам қимматли маълумотлар бор.

Бобуршоҳ бундай маълумотларни йиғиш учун айрим ҳолларда шаҳар ва қишлокларни, тоғу даштларни кезган, ўрганган, юз бераётган вокеа ва ҳодисаларга олимона эътибор билан караган. Масалан, Даҳкатда эканида у ердаги тоғларни кандай сайр килгани ҳақида: "Аксар ялангоёк юрар эдим. Ялангоёк кўп юргандин оёкларим андок бўлиб эдиким, тоғ ва тош тафовут килмас эдим" – деб ёзади.

Адолатпаноҳ, тадбиркор, юртни обод, раиятни тўк-бадавлат килишни ўйлаган ҳукмдорни истасангиз – шу улуғ инсонни топинг, аруз илмини мукаммал билган ва ушбу асосда ноёб бадиий маданият ила ғазаллар, рубоийлар битган шоирни кидирсангиз яна шул зот ҳузурига боринг.

Олим ва тарихчи билан сухбат қурмокни ният килсангиз ҳам – шоҳ Бобурнинг даврасига интилинг.

Таникли мунаккид Абдурашид Абдуғафуров "Бобурнома"даги кимматли маълумотларни таҳсин ила санаб ўтарканлар, дейдилар: "Асарда ижтимоий-табиий фанлар, тарих, фалсафа, фикҳ, дин таълимоти, тилшунослик, жуғрофия, табиатшунослик, маъданшунослик, деҳкончилик, боғдорчилик ва бошқа фанлар бўйича аниқ ва ҳануз ўз тарихий ва илмий ахамиятини йўкотмаган маълумотлар келтирилган".

Хасанхожа Нисорий эслаб ўтган – аруз, вазн ва кофия ҳақидаги асарнинг номи "Муфассал"дир. Булардан ташқари Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг мусика назариясига оид "Мусикий", ҳарбий санъатга бағишланган "Ҳарб иши" номли рисолалари ҳам мавжуд.

Ҳар қанча фахр этсак арзийдиган улуғимиз, буюгимиз ҳақида асар ёзганлар инглиз олими Эрскиннинг фикрларини келтирадилар. Балки, ўкиганингиз бордир уларни, шундай бўлса, яна бир такрор ўкинг:

"Бобур характерининг мислсиз белгиси унинг бошқа ҳукмдорларникига мос келмаслигидадир. Бу табиат Осиё тождорларига хос маҳобат... сунъийликдан фаркли ўлароқ табиийдир, самимий, ҳаётни севган инсоннинг табиатидир... Биз Осиё ҳукмдорлари орасида Бобур сингари истеъдодли ва буюк кишиларни камдан-кам учратамиз. Заковатининг жўшқин фаолияти, хушчақчаклиги, бевафо тақдирнинг барча найрангларига қарамай руҳининг тетиклиги, подшоҳлар орасида кам учрайдиган сахийлиги, мардлиги, истеъдоди, фанга, санъатга муҳаббати, мазкур соҳалар билан муваффақиятли шуғулланиши каби жиҳатларни эътиборга олганда, осиёлик салтанат соҳиблари орасида Бобурга тенг келадиган бирорта ҳам подшоҳ тополмаймиз".

Энди, Эдуард Холден деган олимнинг қуйидаги эътирофига эътибор беринг: "Олижаноблик деган тушунчада қандай хосиятлар бор эса, Бобур уларнинг барчасини эгаллаган эди. Унинг манглайига юксак фазилатлар битиб қўйилган".

Тарихимиз, маданиятимизнинг Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби улуғ сиймолари қаламига мансуб асарларни ва уларнинг ҳаёти, ижоди ҳақидаги китобларни севиб, мушоҳада қилиб мутолаа маънавият тушунчасини ташкил этган барча унсурларни тарбия этади.

Бу мутолаа, кўрдикки, Сизнинг комил инсон бўлиб вояга етишингиз, исломий, ўзбекий одоб қоидаларини ўрганиб, ўзлаштиришингиз, ҳаёт тамойилларига айлантиришингиз учун бениҳоя зарурдир.

Бу мутолаа шу заминни, миллатни севган, фидоий фарзанди, мард муҳофизи, сарбози, уҳдадор ва саховатли хизматкори бўлиб вояга етишингиз муҳимдир.

Бу мутолаа ўз тарихи ва маданияти, ўз санъати ва адабиётини пухта билган, буларни яратган бонийларни таниган мунаввар инсон бўлишингиз учун зарурдир.

Офтоб бир лаъли а рангу жилва ато этгунча канча меҳнат қилади, ёдингизда бўлсин!

Ниҳоят, бу мутолаа Сизни фақат ўз соҳаси, ҳунари, яшаш учун зарур маблағ-муҳимот топишгагина программалаштирилган манфа-

атпараст, беҳис, совуққон, беписанд одам бўлишдан асраши билан муҳимдир. Бундай кишилар ҳаётни еб, ичиб, ухлашдангина иборат деб биладилар. Санъат ва адабиёт улар учун шу атрофда хизмат қилиб юрган, кўнгилхушлик, ҳордиқ, эрмак билан таъминлаб туриши даркор чокардан, малайдан бошқа нарса эмас.

Бобур Мирзо бундайлар ҳақида аччиқ айтганлар:

Не десанг нафсингнинг ризоси била,
Неки қилсанг анинг ҳавоси била.
Фисқ қилмоқдин ўзга фикринг йўқ,
Фаҳш демакдин ўзга зикринг йўқ.
...Ҳар ямон бор – ёр қилғайсиз,
Ҳар ямонлиғки бор – қилғайсиз.

Вазифаси, бурчи кўнгил тарбияси, маънавий, руҳий олам тарбияси, одамийлик шевасидан сабоқ бериш бўлган соҳани эрмак деб тушуниш, эрмак воситаси даражасига тушириш ҳам бориб турган вахшийликдир, ўзга бир нима эмас.

"Динни инкор этган одам унинг ўрнини босадиган нарса кидиради, - дейди япониялик донишманд Дайсаку Икэда. – Яратганни инкор этган киши онг, заковат кучига кўр-кўрона бино қўяди. У ўз майлу хохишларига тийиқсиз эрк беради, уларнинг амрини бажариш учун фан ва техникани тез ривожлантиришга зўр беради.

Фақат совук идрокка суяниб иш кўриш инсонни унинг ҳаёти учун зарур бўлган кўплаб кулайликларга етказди, бироқ инсон ўзи аввалгидан озодрок бўлиб колгани йўк. Билъакс, фан ва техниканинг баланд суръат билан тараққий этиши натижасида инсон ўзи яратган нарсаларнинг зулми остига тушиб колди. Уларнинг қарамига айланди".

Инсоннинг калби ва тафаккури у килаётган ишнинг ортидан ета олмайдиган ахволга тушиб колди.

Бобур – дилбар шахс. Уйғониш даврининг типик ҳукмдори, мард ва тадбиркор одам бўлган. У санъатни, адабиётни севарди, ҳаётдан ҳузур қилишни яхши кўрарди.

Жавоҳарлаъл Неру

Бобурномани китобат қилган котиблардан бири китоб ниҳоясида асар муаллифини таърифлаб: "Ва фазилат бобида камлиги йўқ эди", дея таъкидлайди.

Бу сўзларда муболаға йўқ – айни ҳақиқатдир.

Бунга ишонч ҳосил қилмоқ учун "Бобурнома"ни кўнгил кўзи билан яна бир карра мутолаа килиш кифоя.

Мутолаа сўнгида одамнинг хаёли осмон қадар юксалиб, тасаввури бениҳоя равшан тортиб кетиши табиийдир.

Хайриддин Султон

ТАФАККУР ЗАРУРАТИ

Ки эй фалони, бу не разолаттур,
Не жаҳолаттуру не ҳолаттур.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур

I

Токи олам бор, одамзод омон экан, кечагидан баландроқ довонларни забт этиш, аввалгидан юксакроқ максадларни амалга ошириш учун кураш тўхтамайди.

Мен хамма билимларни эгалладим деган хулосага борган олим, ўзимга етарли малакани хосил қилдим деган фикрга келган мутахассис эртага ўз соҳасида четга сурилиб қолганидек, биз тугал тараккиётга эришдик, энди бас деган жамиятда ҳам депсиниш, турғунлик ҳолати юзага келади, буларнинг кейинги боскичи эса буҳрондир, инкироздир.

Мақсад қанча улуғ, довон канча баланд бўлса, меҳнату машаккат шунча вазмин, каршилик ҳам шунга яраша кучли бўлиши табиий. Муаммолар, хатолар, ихтилофлар ана шу зайл пайдо бўладилар.

Парвардигори олам инсонга заковатни ўз олдига қўйган ҳар бир мақсадни акл билан амалга ошириш учун, шунингдек, бу йўлда юзага келиши мумкин бўлган қаршилик, муаммоларни акл тарозусидан ўтказиб, тафаккур қилиб ҳал этиш учун ҳам бергандир. Муаммонинг, хато, камчиликнинг ҳал этилиши уни атрофлича ўрганиш, таҳлил қилишдан бошланади.

Тафаккур қилмай, атрофини ўраб турган борлиқ, олам, ижтимоий-сиёсий муҳит, бу муҳитнинг юзага келиш тарихи, шу кунги аҳволи ҳақида, ҳамда ўзининг ички олами, унинг ташқи олам билан муносабатлари, ўзи ва жамият орасидаги муносабатлар ҳақида мушоҳада юритмай бирон бир шахсий ёки ижтимоий муаммони ҳал этиб бўлмайди.

Афлотун ўзининг "Давлат" асарида: "Бизнинг руҳимиз (балки, иродамиз, қалбимиздир – Л.М.) боқийдир, ва агар биз ҳамиша роҳи илоҳийдан боргудек бўлсак, ҳар қадамда адолат ва оқиллик тамойилларига амал қилсак, токи ёруғ дунёда эканмиз, ўз-ўзимизни ва яратганнинг дўстлари эканимизни унутмасак, ёмонлик ёки эзгуликнинг ҳар қандай синовларига бардош бера олади", – деб айтган эди.

Ташқи олам, ижтимоий муҳит ва ўзининг руҳий-ижтимоий аҳволи ҳақида тафаккур қилишдан маҳрум этилган одам ночор, онгсиз, қадри паст қулга, Чингиз Айтматовнинг даҳоси яратган образ – манқуртга айланади.

Яна Дайсаку Икэдани суҳбатга тортсак, у шундай деган бўлур эди: "Ўз-ўзини мунтазам таҳлил этиш ҳамишаги эҳтиёжга айланиши керак, бу инсоннинг қадру-қимматини ташкил этган асосий унсурлардан биридир... Ўз қадрини билган одам "бегона"ларнинг мақсад ва амрларига бўйсуниб яшамайди".

Ўзи ҳақида, ҳамда ўзининг жамиятдаги, дунёдаги ўрни ҳақида тафаккур қиладиган одам жамиятни ривожлантириш учун ҳам, унинг олдида турган муаммоларни ҳал қилиш учун ҳам, азбаски, ўзини рўёбга чиқариш учун ҳам ҳамиша йўл топади. Бундай одам Икэда айтганидек ўзини хор қилдириб қўймайди, бунга унинг юксак маънавияти йўл бермайди. Бундай одам ҳеч қачон ноумидлиққа бормайди. Энг оғир шароитда ҳам вазиятни тўғри баҳолай олади ва уни ҳал қилиш чораларини ўйлайди. "Ноумидлик – шайтондан" деган тамойил бор динимизда. Қани энди, жамиятда ана шундай фаол ва теран тафаккур соҳиби, руҳи бедор, адолатталаб, тараққиёт "мотори" гражданлар кўпроқ бўлса! Фуқароларининг аксарияти тафаккурдан маҳрум жамиятнинг истиқболи маънавий инқироз ва ижтимоий бухрондан бошқа бир нарса эмас.

Аслида, тафаккур қилиш, ўз ҳаёти, оиласининг аҳволи борасида, иш фаолияти ҳақида, ҳамда ўзи яшаб турган олам ва жамиятнинг аҳволи хусусида фикр юритиш инсон тамойилида бор хусусиятдир.

Мутолаа маданияти, ўтмиш ва замонавий давр мутафаккирлари,

ёзувчиларнинг асарларида мужассам ўлмиш фикрлар, ҳикматли хулосаларни ўкиш, ўрганиш эса тафаккурингизни янги босқичларига кўтаради, аниқ, тўғри хулосаларга етишингизда, қарорлар кабул килишингизда ёрдам беради.

2

Чингиз Айтматовнинг турли даврларда эълон қилинган суҳбатларида айнан шу фикр таъкидланган эди: "Ҳозирги одамларни адабиётдан телевидение, интернет, турли-туман томошалар чалғитмокда. Улар адабиётнинг овозини бўғиб, даврадан четга суриб қўяётирлар. Мен юксак жиддий адабиётни назарда тутмокдаман. Такик чегаралари қулагач, ғарб бизни сифати ҳаминкадар, хом-хатала "асарлар" билан керагидан ортик таъминлаб бўлди. Бозор иктисодиёти ҳам ўкувчини жиддий адабиётдан айириб, қўлига кўпрок енгил-елпи китобларни тутқазаётгани сир эмас. Ҳолбуки, юксак адабиётдан махрумлик ҳар кандай цивилизацияни ҳам инкирозга олиб келади. Китоб маданиятнинг мустаҳкам деворидир".

Бошқа бир ўринда Чингиз ака таассуф билдириб, шундай деган эдилар: "Афсуски, замондошларимиз кўпрок ғашларига тегмайдиган, безовта килмайдиган, ўз-ўзларига ҳак назар, муросасиз назар билан қарашга мажбур қилмайдиган гапларни эшитишни маъқул биладилар.

Уйқуга кетган, мудрокда бўлган иродани яна кўпрок аллалайдиган "нарса"ларни ўкийдилар, кўрадилар, эшитадилар".

Ҳиндулар ҳакида шундай ривоят бор. Улар хавфли душман истило қилиши мумкин эканлигини билиб ҳеч качон ухламасликка карор килибдилар. Бироқ, бу авлод ўтгач, унинг ўрнига ухлайдиган, кўп-кўп ухлайдиган бошка бир авлод келибди. Душман ҳам шуни кутиб турган экан, ҳиндулар заминини босиб олибди. Қиссадан ҳисса шуки, мудрокда, уйкуда яшайдиган тафаккур ва қалб душман учун осон ўлжадир.

Телевидениеда ҳам, кўпайиб кетган газеталарда, радионинг турли тўлқинларида ҳам албатта нияти холис, қалами ўткир, истеъдод-

ли ходимлар бор. Лекин шундайлар ҳам йўқ эмаски, уларни телевидениенинг боскинчи тўдалари, сариқ матбуотнинг кўнгли кора, шумният ғоратгирлари, радионинг бемаза, чучмал, суюқ, саёз малайлари дегинг келади.

Мумтоз адабиёт ва санъатнинг даврадан суриб қўяётганлар, маънавият ва маданиятга хизмат қилишнинг ўрнига ўнгланиши жуда мушкул кечадиган зарар етказаётганлар шулардир.

Бу хил арзон тошлар зар косани синдирмок пайида юрадилар, лекин маълумки, бундан на зарнинг қадри тушади ва на тошнинг нархи кўтарилади.

3

"Нигилизм", "нигилист" деган атамаларни эшитгансиз. Жамиятга хос кадриятлар, идеалларни, адаб коидаларини, маданиятни тан олмайдиган, инкор этадиган кишиларни шундай деб атайдилар. Файласуф Мераб Мамардашвилининг фикрича нигилист инсоний киёфасини, тафаккур қилиш, шу асосда уриниш, интилиш қобилиятини йўқотган одамдир.

Хуш ул бурунки, замонлар ўтди-ю борди,
Хуш ул кишики, замонларни яхши ўткарди.

дейдилар Бобур Мирзо.

Биз ўзимиз яшаётган давр учун тарих олдида, аждоду авлодларимиз олдида, Парвардигори олам олдида жавобгармиз, масъулмиз. Кўздек азиз ватанимизни, ёруғ дунёни аждодларимиздан кай аҳволда қабул қилиб олгандик? Умримиз давомида халкимиз ва башарият олдидаги қайси муаммоларни ҳал эта олдик? Юрту оламни авлодларимизга қай аҳволда топширамиз?

Муаммосиз жамият йўқ. Муаммолар у ёки бу даражада, кўринишда ҳар кандай жамиятда ҳам мавжуд, муаммо бор экан,

кайси бир соҳадаги ишлар кўнгилдагидай бормаётган экан, кенгашиш керак, таҳлил килиш керак, ҳал этиш йўлларини топиш керак. Ва бу кенгашлар, таҳлиллар жараёнида жамият аъзоларининг барчаси фаол иштирок этмоклари зарур.

Фуқаролари тафаккур қилмайдиган. ёки улар тафаккурининг меваси ўлмиш фикрлар эшитилмайдиган жамиятда ҳасрат бўлади. нолиш, ғийбат, миш-миш бўлади, бироқ мулоҳазани, таклифни, ғояни эшитмайсиз. Ҳамма норози, ҳамма кўриб турибди – ишлар кўнгилдагидай эмас. Лекин кимса айтмайди, бундай қилайлик, мана бу ерни ўнглашнинг тадбири мана бу, демайди. Таклифлари, ғояларининг йўлини манфаатпарастлик тўсган, мулоҳазалари инобатга олинмаган фуқаролар тобора кичкинароқ, ундан ҳам кичкинароқ одамчаларга айланиб бораверадилар. "Мен ким бўпман? – дейдилар улар. – Менинг қўлимдан нимаям келарди! Бу ҳақда ана – раҳбарлар ўйласинлар".

Тўлаконли, бутун, дадил, шижоатли, гапини атрофдагилар эшитадиган, таклифи "жон" деб кабул килинадиган фуқаролар камайиб кетган жамиятда ҳам тараккиёт бўлмайди.

Тафаккур қила бошлаган одам ўзини жамият ва дунё олдида масъул билади. "Мен кимман ўзи?- дейди у. – Менинг феълу-сажиям, аҳволим нечук? Мен яшаётган дунёда, жамиятда нима гаплар бўлаяпти? Нега бу шундай, лекин нариги бундай эмас? Ана шу камчилик, шу хатони ўнглаш учун мен нима килдим-у, бундан кейин нима қила оламан?"

"Олам сенинг остонангдан бошланади", - дейди донишмандлардан бири. Бошқа бири айтадики: "Бугунги дунёни биттагина одам сақлаб қолиши мумкин, ўша одам – сенсан!"

Қайсидир руҳоний ёруғ дунёни ўзгартирмокчи бўлибди, лекин дунё жуда кенг ва муаззам экан. У мамлакат микёсига тушибди, аммо мамлакатни ўзгартиргани ҳам ожиз эканлигини тушунибди. Шу тарика, имкониятларини чамалай-чамалай ўзи яшаётган шаҳарни, хатто ўз оиласидаги муҳитни ҳам ўзгартира олмаслигига ақли етибди. Шунда у ўзини ўзгартиришга қарор қилган экан.

Агар ҳар-бир одам ўзини ўзгартирганда, ўзини кечагидан баркамолроқ қилишга уриниб яшаганда эди, оилада ҳам, мамлакатда, бутун оламда ҳам мусбат ўзгаришлар албатта юз берган бўлур эди.

Инсон оламни билиши, ундаги жараёнда фаол иштирок этиши учун остона хатлаб ташқарига чиқиши керак бўлганидек, унинг заковатида етилган-сараланган ноёб фикрлар, мулоҳазалар, тафаккур ҳосиллари ҳам эркин изҳор этилиши, эътибор билан тингланиши, инобатга, ижрога қабул қилиниши керак.

Тафаккур қилаётган инсон ўзини маълум бир жамиятнинг аъзоси, балки бутун дунёнинг, борликнинг, инсоният тарихининг узвий бир қисми – тарихий воқеа деб ҳис этади. "Инсон тарихда яшайди", деганида Пастернак домла айнан шуни назарда тутган эди.

Қолдики... Юқорида тилга олганимиз файласуф Мераб Мамардашвили "Инсон ҳақиқий инсон бўлиш учун доимий интилишда яшайдиган хилқатдир", деб айтган эди. Бу ҳудди Паскальнинг муҳаббат ҳақидаги таърифига ўхшайди: "Муҳаббатнинг ёши бўлмайди. Муҳаббат ҳамиша дунёга келиш жараёнида яшайди".

Мамардашвилининг мулоҳазасини инсон доимо ўз номига муносиб бўлиши учун мунтазам ҳаракат қилиб яшаши керак деб тушуниш керак, албатта. Бироқ, файласуф бу билан қаноатланмайди: "Инсон, – дея таъкидлайди у, – шаклланиш жараёнини бошдан кечириб яшайдиган хилқат. Ҳар қандай тарих эса инсоннинг инсон бўлиш йўлидаги уринишлари тарихидир".

Поль Валери таърифи билан айтганда, инсонда ҳали тугал, тўкис инсон йўқ. Инсоннинг асосий қисми ундан ташқарида, шунинг учун инсон жуда машаққатли ва жуда узоқ давом этиб келаётган меҳнат ҳамдир.

Шаксиз, бу меҳнат ҳам тафаккурнинг меҳнатидир. Салафлари меҳнати ҳосилини ўрганиш, уларнинг изланишларини давом эттиришдир.

Бобур инсон ва унинг гўзаллигини, севги, садокат, вафо, дўстлик каби инсоний фазилатларни улуғловчи, эзгу интилишлар ва орзуларни тарғиб этувчи гўзал асарлари билан, она юртга муҳаббат, ватанпарварлик ва ҳаётсеварлик ғоялари билан, ўқувчига завқ-шавқ бахш этувчи юксак бадиий санъаткорлиғи билан адабиёт тарихидан ўрин ола билди.

Абдурашид Абдуғафуров

Муболағасиз айтиш мумкинки, Бобур ўз давридаги бир неча фан соҳасида ўзига хос ўрин эгаллаган буюк алломадир. "Бобурнома" билан фаннинг бир қанча тармокларини тараққиётнинг янги босқичига кўтара олганини далилловчи манбаларга эгамиз. Бобур Мовароуннаҳр, Афғонистон, Покистон ва Ҳиндистон географиясининг табиий жараёнларини туркий тилда илк бор ёзган олим ҳисобланади.

Зокиржон Машрабов, Собиржон Шокаримов

БОБУРНИ ТУШУНИШ БАХТИ

Эй ел, бориб ахбобқа номимни дегил!
Ҳар ким мени билса бу паёмимни дегил!
Мендин демагил гар унутулғон бўлсам,
Ҳар кимки, мени сўрса, саломимни дегил!

Заҳириддин Муҳаммад Бобур

Алкисса, бизнинг қатъий фикримизча, миллатнинг асосий хазинаси, бош бойлиги бўлган ноёб маданиятимиз намуналарини, алалхусус, мумтоз адабиётимизга мансуб асарларни ҳар биримиз мукаммал билишимиз, бунинг учун кунт, ҳавас билан, севиб ўрганишимиз зарур. Шукурлар бўлсин, биз ушбу ниятда ёлғиз эмасмиз.

Зарургина эмас, шартдир бу. Муқаддас бурчдир.

Нимагаки, асосий бойлиги эътиборсизлик, бекорчилик, калтабинлик ила бой берилар экан, миллатнинг ўзи омон қоладими? Яшай оладими?

Бу бойликдан бебаҳра бойдан кўра кашшоқроқ ҳечким йўқ бу дунёда... Таассуфки, нафақат бизнинг юртимизда, балки бутун дунёда ҳам, агар ким қайси йўл биландир ҳалол-ҳаром мол-мулк тўплаб, бой бўлган эса ҳурматли саналмиш одамга айланиб колди.. Адабу икром, илму маданият борасида маймундан сал нарирок кетган бўлса ҳам майли, лекин бой. Алмойи-алжойи гапирса ҳам майли, сўкинса хам – ҳурмат қилавериш керак.

"Молдор нодоннинг демаги – тилла пашшанинг емаги", деганлар Алишер Навоий "Маҳбуб-ул қулуб"да.

Бу аҳволда ўрмондан энди чиққан, тоғдан ҳозиргина тушиб келган ёввойининг ҳам елкасида бир хуржун тилласи бўлса ҳурмат қилинаверадиган кунлар келмаса эди.

Бой бўлиш албатта айб эмас, ҳаром топиб, ҳеч нарсани юзхотир қилмай бой бўлиш айбдир, бойликни санамга айлантириш

айбдир. "Олтин қўшинни қўйлар подасига айлантирди", деган эди Марк Аврелий.

Ушбу хазина дурдоналари кўнгил мулкига айланмаган, ундан фойдаланишни билмайдиган кишини олий маълумоти ҳақида тўртта дипломи бўлса ҳам зиёли деб ҳисоблаш мумкин эмас. "Расман маълумотли ҳисобланганлар орасида ҳам маънавияти кашшоқ одамлар учрайди", - деган эди Бунин.

Фукаролари ушбу бойликдан бебаҳра, демак, маънавияти, маданияти ноқис бўлиб қолаётган жамиятда тараққиёт бўлмайди ёки бундай жамиятлардаги тараққиёт ҳам ноқисдир, айблидир. Бу хил тараққиёт ҳақсизлик, адолатсизлик, зулму зўравонлик ила бунёдга келади. Унинг тараққиёт топгандан кейинги иш-аъмоли ҳам ҳақсизлик, зулму зўравонлик бўлади.

Бу борадаги мулоҳазаларимизни франг мутафаккири Блез Паскальнинг мана бу фавқулодда кескин фикри билан якунламоқ маъқул кўринади: "Агар уч юзта зиёлини бой берса, Франция ўзи ҳам барбод бўлади".

Асл зиёлининг қадри шу қадар юксакдир, унинг ўрнини ҳеч нарса билан босиб бўлмайди.

2

Бизни эшитиб турган ёшларнинг каро кўзларида шундай саволни кўрамиз: "Сизлар ҳар қадамда булар мумтоз маданиятни унутган, мумтоз адабиётни ўқимайди, Навоийни билмайди, Бобурни билмайди, деб маломат қиласизлар. Лекин, ахир мазкур асарларни биз тугул катта-катта одамлар ҳам, баъзан устозларимизнинг ўзлари ҳам тушунавермайдилар. Битта байтнинг, битта сўзнинг устида тортишиб қолганларини кўрамиз. Мумтоз маданиятни, адабиётни мукаммал билиш бурч деяпсиз. Лекин, ўқисагу, тушунмасак нима қилайлик?"

Укажон, сингилжон, айланай сизлардан!

Шундай саволни туғилганининг ўзи муҳим. Шундай савол туғилган экан, умид қиламанки, айтганимиз бебаҳо бойликни ўрганиш, ўзлаштиришга азм этгансиз. Ҳавзи кавсардан оби ҳаёт

нўш этмоқ ниятингизга айланган. Шунинг ўзи бу йўлда қўйилган яна бир қадамдир. Дастлабки қадамлар эса болалик чоғингиздаёқ оилада, болалар боғчасида, сўнгра турли билим масканларида қўйилган: улуғларимиз номларига мансуб кичикроқ шеърларни ёд олиб, "ифодали" ўқиб бергансиз. Уларнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида устозларингиздан сабоқлар тинглагансиз.

Бу адабиётни албатта тушуниш мумкин.

Фақат айтганимиз зарурий бурч мен мажбур эканман, ўрганишим шарт экан деган фикр-туйғу устига эмас, юракдан англаб етилган эҳтиёжнинг, муҳаббатнинг устига қурилса яхши. Ўзингиздан қолар гап йўқ, қайси ишни муҳаббат билан, суйиб адо этилса осонроқ кечади, самаралироқ бўлади. Бундай иш кийин бўлса-да, чексиз ҳузур ва қаноат бахш этади. Мумтоз маданият намуналарини ўзлаштириш ана шундай қийин, лекин чексиз-чегарасиз завқ-шавқ, ҳузур бағишлайдиган амалдир.

Аслида, "қийин", "мураккаб", "қаттиқ меҳнат қилиш керак" деган гап-сўзларни айтиб, Сизни қўрқитмаслик даркор эди. Бу гап-сўзлар дарсларда, учрашувлар, давраларда тез-тез керак-нокерак ишлатиладики, натижада боланинг руҳиятида ишончсизлик, тараддуд, иккиланиш ҳосил бўлади. Билъакс, бизнинг вазифамиз, айниқса билим масканларида ишлайдиган устозларнинг вазифаси ана шу муҳаббатни шакллантириш, мутолаанинг ҳузур, қувонч топа билиш, завқ ола билиш малакасини пайдо қилишдир.

Менинг Алишер Навоий, Захириддин Муҳаммад Бобур каби, ёки Ибн Сино, Фаробий, Фарғоний, Имом Бухорий каби боболарим бор, мен улар билан фахрланаман дейиш осон, бундай дейишни эплаяпмиз, худога шукур. Хўш, уларнинг буюклиги нимада, боболаримиз ижодига мансуб асарларнинг гўзаллиги, нафислиги, яъни кўнгилга завқ берадиган, қувонч соладиган, рухга канот бахш этадиган жиҳатлари қайда-ю, умр бўйи дастур бўладиган ибратли, ўрнакли томонлари нимада?.. Бола, агар устоз ёрдамида мумтоз адабиёт ва санъатдан завқ олиш, кувонч туйиш, ибрат-ўрнак топишни ўрганса бу адабиёт ва санъатга нисбатан муҳаббат ҳам ўз-ўзидан ҳосил бўлади.

Оилада ҳам. Бола ёш экан, онасининг аллаларини эшитади, са
аклини танигандан кейин унга шеърлар, эртаклар ўқиб берами
Бола мустақил ўқишни ўргангач, ўқитувчиси билан маслаҳатлашга
ҳолда, ўқиб чиқиши албатта зарур китобларнинг рўйхатини тузи
бериш, шу китобларни топиб ўқиши учун қулай шароит яратиш за
рур.

Таниқли журналист, маданиятимизнинг толмас жонкуяр
Аҳмаджон Мелибоев то ўрта мактабни битиргунча мингта кито
ўқиган экан. Наманганнинг "Пешкўрғон" қишлоғида яшайдига
шоир Оташ Холмирзаевнинг адабиёт устози ўз ўқувчиларига ҳа
йили элликта шеър ёдлашни вазифа қилиб қўяр экан. Оташ аканин
кўнглида шеъриятга меҳр ана шу йўсинда пайдо бўлган, у қайсиди
йили устози берган топшириқни адо этиш билан бирга Ҳамид Олим
жоннинг "Зайнаб ва Омон" достонини ҳам тўла ёд олади.

Маданий код, яъни маданият, маънавият, зиёлилик каби фазила
ларни ташкил этувчи унсурлар тизимига шу тарика асос солинади

Кўнглида мумтоз меросимизни ўзлаштиришга рағбат сезиб, б
эзгу ишга астойдил бел боғлаган аклли, бахтли ёшлар ушбу бўсто
аҳли билан албатта тил топишиб кета оладилар. Фақат муқова ата
миш дарвозани очиб ичкарига кириш яхши одатингиз бўлсин. Му
тафаккир муаллим Сухомлинский айтганидек, шундай китобла
борки, уларни ҳар куни қўлга олиб вараклаб кўрмоқ керак.

Дарвоза хатлаб ичкарига киринг эди...

Камолоти беғубор инсоннинг ҳамсуҳбатига, дилдошига, ма
лакдошига айланасиз, юрагининг уришини, фикри дарёсининг ш
вуллашини эшитасиз. У ёзаётган ғазалига, достони ёки тарихини
навбатдаги фаслига нуқта қўйиб ўқиб беради Сизга. Донишман
билан, ёвкур жангчи, сеҳргар ҳунарманд, гўзаллик ижодкори шои
билан ёлғиз қоласиз.

Сал нарига борсангиз, бир тўп дугонаси билан келаётган Лайл
ни учратасиз, у Сизга салом бериб ўтиб кетади.

Шунча билим, шунча хунар ўрганган, ҳар жиҳатда баркамол й
гит Фарход ўз камолоти сирларини сўйлайди.

Ватан ва миллат ҳақидаги, бутун бу ёруғ олам ҳақидаги тасаввурингиз, фикрларингиз кенгаяди.

Кўнглингиз поклик ва нафислик билан ораста бўлади, тафаккурингиз самовотни қучмоқ истаб интилганини, қучоғини тобора кенгроқ очаётганини ҳис этасиз.

Сиз энди кечаги, аввалги кунги, бир соат аввалги одам эмассиз. Бахтлироқсиз азиз дўстим. Устоз Ваҳоб Раҳмонов айтганларидек, Бобурни, Навоийни тушуниш, мумтоз адабиётни тушуниш файзу фароғатдир, чексиз-тугалмас бахтдир. Шунинг учун, мумтоз адабиётимизни ўқиб билишингиз шарт деб зиммангизга мажбурият қўяр эканмиз, Сизни бахтли бўлинг дея мажбур киляпмиз.

Ҳар куни, такрор-такрор киринг, ана шунда бўстон аҳлининг тилини тушуниб кетасиз. Улар жудаям англаб бўлмас тилда, айтайлик бугун ўрганаётганингиз хорижий тиллардан бирида гапирмайдилар. Ўзимизнинг ўзбекчада сўзлайдилар. Фақат орада гоҳ олисроқ, гоҳ якинроқ масофа бор, қайсидир сўзлар муомаладан чиққан, ўрнини бошқалари эгаллаган. Бироқ, муҳаббатга масофа нима эмиш!

Бўстон аҳли Сизга дўст бўладилар, ўз бўладилар. Чунки улар Сизга дўст бўлиш учун дунёга келганлар, яратилганлар.

3

Классик адабиётнинг табдил қилинган, насрий баёнлар, шарҳлар, луғатлар билан нашр этилган нусхалари мавжуд, улардан албатта фойдаланинг.

Гарчи бу ҳақда замонамиз олимлари фикрлари турличадир. Муҳтарам домла Ваҳобжон Раҳмонов бундай китобларни "жилд-жилд" босиб чиқарган билан кўпчилик тушунмаса, бу халққа ҳеч нарса бермаслигини айтадилар. "Бу ютуқ кутубхоналар ва навоийхон минтта ўзбек зиёлисининг ютуғи холос", дейдилар у киши.

Ҳурматли устоз, профессор Абдурашид Абдуғафуров юкоридаги фикрларга ўринли эътироз билдирадилар: "Менинг қатъий фикримча, айтайлик, китоб муковасига Алишер Навоий (Бобур...) ва унинг

йирик маснавий асарининг номлари қўйилиб, китоб ичида насрий баёнчи ёки табдилни амалга оширган шахс матни келтирилиши мутлақо нотўғри. Чунки у матн Алишер Навоий (Бобур...) нинг қаламидан, диди-юрагидан чиққан эмас".

Бизнингча, ҳар икки орифу фозилнинг мулоҳаза ва таклифларида ҳам ўринли нуқталар бор. Ваҳоб аканинг илмий, насрий, ҳатто шеърий асарлари, достонларини ҳам табдил қилиб чоп этиш фикрини, ҳа, шу йўл айни маъқул дея олмаймиз, бироқ, насрий баёндан мутлақо воз кечиш ҳам мумкин эмас.

Рост, бу Навоий ёки Бобур бўлмайди, ўзига хос, бетакрор, беназир нафосат, сир-сеҳр, жозибага путур етмай қолмайди. Бироқ, ҳеч бўлмаса мазмун етиб боради-ку... Буни ўқиш ҳам ёшларимизга улкан ҳайратлар, теран билимлар, маълумотлар, кутилмаган, гўзал коллизиялар, ибратлар ато этади.

Абдурашид Абдуғафуров насрий баённинг жуда маъқул вариантини таклиф қиладилар: "Мен ўтган асрнинг киркинчи йилларида устоз Айний ва Ғафур Ғулом тутган йўлларни тиклаш тарафдориман. Улар "Ҳамса" достонларини нашр этишда китобнинг бир бетида аслиятни ва унинг қаршисида изоҳ-талқинни берганлар. Натижада китобхон улуғ шоирнинг ўз сўзлари билан битилган байтни ҳам ўқиган, унинг услуби ва оҳангини ҳам, таъбир жоиз бўлса, нафас уриши ва ҳидини ҳам идрок этган, ўқувчи шу оннинг ўзида ўша байт муқобилида берилган талқинни ҳам ўқийди, мутахассис тақдим этаётган мазмунни ҳам қабул қилади ёки рад этиб ўзи байтдан англаган тушунчада муқим қолади".

Насрий баён мумтоз адабиётни тушуниш малакасини ҳосил қилиш йўлида бир босқич бўлгани билан зарур. Ўқувчи, китобхон астойдил бўлса, унга юқорида қайд этилганидай уқув, маҳорат ва сабр билан ёрдам берилса, бу босқични маълум муддат орасида босиб ўтади ва пироварди улуғларимиз билан учинчи киши аралашувисиз мулоқот қилиш, суҳбатлашиш бахтига сазовор бўлади.

Фақат бунинг учун "китобга қайтиш" керак.

Мутолаа қилиш кўникмасини хосил қилиш керак. Албатта, албатта. Қўлга қалам олиб, ўқиш давомида туғилган мулоҳазалар, тушунчалар, билимларни, ғояларни дафтарга оҳиста, чиройли хат билан ёзиб мутолаа қилиш даркор.

Бобур ғазалларининг асосан кўпчилиги шаклан етук, бадиий жиҳатдан баркамолдир. Халқ жонли тилидан кенг фойдаланган шоир жуда равон, киши дилини қитиқловчи шўх мисралар битади, эсда қолувчи образлар яратади. Шеърият назариясини, хусусан, аруз қонун-қоидасини бутун нозикликлари билан эгаллаган шоир ғазал ва рубоийлари ниҳоятда енгил ўқилади, тингловчига завқ-шавқ бағишлайди.

Абдурашид Абдуғафуров

Заҳириддин Муҳаммад Бобур асарлари жаҳон адабиёти дурдоналарига айланди. "Мубаййин", "Рисолаи аруз", "Бобурнома" каби ижод намуналари авлодларни маънавий камолотга, юксакка кўтарувчи улуғ бадиий чашмалардир. Соҳир туйғуларга, чуқур фикрларга бой лирикаси шоирни дилларга яқин қилувчи қанотлардир.

Иқболой Адизова

БИСЁР ЛАТИФ, БИСЁР ФАРОВОН

Идрокинггу табъу ҳушунгга банда бўлай,
Овозу усулу жўшунгга банда бўлай,
Таксим килурда накшларга абёт,
Таъриб била ўкушунгга банда бўлай.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур

1

"Бобурнома" унда жамлаб, тартиб берилган маълумотларнинг мукаммаллиги, тўкислиги, ўз замони, замондошлари, қадами етган манзиллар хусусида биз авлодларига багоят муҳим билимларни мерос колдирган улуғ аждодимизнинг холис ва самимийлиги, яна бундан ўзга беназир фазилатлари билан бир қаторда сеҳрофарин муаллиф тилининг бисёр латиф, бисёр гўзаллиги билан қийматлидир.

Тил бойлиги деган тушунчани ташкил этган унсурлар кўп. Муайян тил хазинасида қанча сўз мавжуд эканлиги бу унсурлар орасида энг муҳимларидан ҳисобланади.

Тилшуносларнинг эшигини тақиллатмай кириб, мажлисларига билиб-билмай аралашиш ниятида эмасмиз. Муродимиз ҳеч хусусга бефарқ караб ўтиролмайдиган тиниб ўлмас кўнгилнинг дардиармонию, орзу-истагини изҳор этмок холос.

Бу истаклар қабул килинар, шундай этилсин деган қарор чиқар деган ҳам умидимиз йўқ, айни чоғда комил ишончда собитмизки, уларга эътибор бериб кулоқ соладиганлар албатта топилгуси, шундай экан, истак-таклифларимиз қай даражададир амалига етгусидир.

Нима дейди бизим кўнгул, хўш?

У айтадики, ҳазрат Алишер Навоий, Мирзо Бобур каби

улуғларимиз асалари бол йиғар экан атиргулга ҳам, бошқа гулларга ҳам кўниб заҳмат чеккани сингари, ўз замонлари адабиётида қўлланилган сўзларнинг ҳаммасидан фойдаланганларидан ташқари ўзбекнинг нечта уруғи бўлса, ҳаммасига хос сўзларни, сўз бирикмаларини, мақол-матал, ҳикмат, таърифларни топиб келиб қўшганлар – тенги топилмас бир хазина яратганлар. Буниси кечадан, аввалги кундан қолган, мунинг ўрнига бугун мана бундок сўз чиккан, шуни ишлатайлик-у, кечагисидан воз кечайлик демаганлар. Ҳар бир сўз атойи худо неъматдир. Ҳар жумла агар у ҳақиқат тарафидан бўлса – салсабилдан бир ҳовучдир. Демак, бу ўринда исроф куфрони неъмат бўлади, гуноҳ бўлади.

Шунингдек, азизларимиз мазмун ва туйғуни тўкис, таъсирли ва жозибали изҳор этиш учун зарур бўлганда форсий, арабий сўзлардан ҳам истифода этганларки, у замонлар, масалан, араб тилини ўзини саводхон, илми бор киши деб ҳисоблаган ҳар одам билгич эди: муқаддас китобимиз "Куръони Карим" шу тилда, муборак ҳадислар, яна оятларни тўтикушдай ёдлаб олиб такрорлаш эмас, маъносини тушуниб, амал килиш динимизнинг шартларидан бири.

Арабий, форсий сўзлардан анча-мунчаси аллақачон ўзбекчамизга қўшилиб, ўз бўлиб кетган – илмий, бадиий адабиётда, турмушда хизматини ўтаб юрибди, тилни тозалаш тарафдорларининг уларга муносабатлари қандай эканлигидан қатъи назар бу хизматдан ҳам, бизлан ҳам айрилмасалар керак.

Албатта, замонлар ўтиши билан кайсидир сўз, бирикма, жумланинг, гапнинг тузилиши, турлари ҳам ўзгариб боради, аввалгиси эскиради, ўрнига янгилари пайдо бўлиб, муомалага киради.

Бироқ, мана шу жараён ҳамиша ҳам биз истагандай кечадими, тил бойлигимизга, маданиятимизга зиён-заҳмат етмайдиган даражада хушёрлик, эҳтиёткорлик билан олиб бориладими? Пайдо бўлиб адабиётимиз, санъатимиз, нутқимизга аралашаётган ҳар янги сўз, бирикмани кечагисидан афзал дейиш мумкинми? Агар афзал эмас экан, уни бойлигимизга қўшилишга, даврамизга аралашишга ҳақи борми?

Афғонистонда ўзбек тилига учинчи тил сифатида расмий мақом берилиши муносабати билан бўлиб ўтган йирик илмий анжуманда адабиётшунос Бурҳониддин Номик айтган гап ёдимдан чиқмайди:

- Афғонистонлик ўзбеклар узоқ вақт давомида ёзма адабиётдан маҳрум яшадилар. Ҳозир ўз она тилимизда нашрлар чиқса ўқий оладиган, тушунадиган одам кам. Биз ёзма ўзбек тилини янгитдан яратишимиз керак. Нимага асосланиб яратамиз уни? Ўзбекистондаги миллатдошларимизнинг "адабийчаси" бизнинг тилимиздан анча фарқ қилади. Ўзимизда эса ҳар вилоят, ҳар туманнинг ўз лаҳжаси, ўз шеваси бор.

Номиқ домла ана шу мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда Афғонистонлик ўзбекларнинг ёзма адабиёт тилига мезон қилиб Бобур асарлари тилини олиш керак деган таклиф киритди. Ўшанда ушбу таклиф тўла маъқулланди демайман, бутун бошли ёзма адабиётни тиклаш, шакллантириш ўта мураккаб жараён, бу ҳақда ҳар бир олим, мутахассиснинг ўз фикри, таклифи бор эди. Шундай бўлса ҳам домланинг истаги эътиборсиз олгани йўқ. Кўпчилик Мирзо Бобур асарлари, алалхусус, "Бобурнома" тилини мезонлардан бири сифатида назарда тутмоқ, ундан амалий фойдаланмоқ адабиётга зарур деган тўхтамга келдилар.

Бу воқеани эслашимизга сабаб, биринчидан, миллатдошларимизнинг орадан беш юз йил мўлроқ вақт ўтганига қарамай, Бобурмирзо тилини ҳануз замонабоп деб билганларини таъкидламоқдир.

Иккинчи сабаб, бизнинг замонавий матбуот, адабиёт ва оғзаки нутқимизда афғонистонлик ўзбекларни чўчитган хусусларнинг, кусурларнинг дарҳақиқат мавжудлигини тан олмоқдир. Барча қозонганларимиз, топганларимиз, етганларимиздан қатъи назар тилимизнинг бузилган ўринлари ҳам йўқ эмас.

2

Ўзбек тилининг 1981 йилда нашр этилган изоҳли луғатини олиб вараклаган қора кўзки бор фикримизга хатман исбот топади. Қатор-

қатор тизилиб турибди ножинс, бегона сўзлар: вестибюль, ветеран, ветеринар,... Ҳатто "верстка" сўзининг ҳам ўзбекчаси топилмаган экан, ота-боболаримиз ахир минг йилдан бери китоб нашр этиб келганлар, саҳҳофлик кўп қадим ҳунар, китоб саҳифалаш шуларнинг иши эди. "Взнос", "виговор", "винтовка", "включатель"... Тўғри, буларнинг аксарлари ёзма адабиётдан хозир бадарға бўлди, лекин оғзаки нуткимизда бор, ўралашиб юрибди.

Ушбу окибатнинг сиёсий тазйиқ, миллий маданиятга карши истило, адабиёт ва санъатни шаклан миллий, мазмунан социалистик қилиш деган иддаолар туфайли юзага келганини таъкидламок истардик.

Каминага аён: Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Бобораҳим Машраб замонларидаги, ҳатто Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон асарлари тилини ҳар қанча латиф, гўзал бўлмасин, хозирги замон адабиётига тадбиқ қилиш, кундалик муомалада қўллаш амали мушкул орзу.

Бироқ бу исроф эмасми?

Шунча илоҳий даҳо, ноёб истеъдод, комил иқтидор томонидан минг йиллар давомида олиб борилган изланиш меҳнат натижаси ўлароқ жамланган бебаҳо бойлик, тенгсиз хазинадан хозир ҳеч ким бу тилда гапирмайди деб воз кечиб юбораверии тўғрими?

Шундай хазина бор, турибди, биз эса якин-якингача милтиқни, тўфангни винтовка, ҳайфсанни, танбеҳни виговор, ўчиргични выключатель деб келган эдик, энди мундайрок дўконни "мини маркет", каттарогини, бозорни "супермаркет", савдо-сотик таҳлили, бозорни ўрганишни "маркетинг" деб атаяпмиз, бундай мисоллар керагича топилади.

Дуруст, биз ҳар гал адабиётимизни мутолаа қилар чоғимиз бу бойликдан баҳраманд бўламиз, кўнгул зангори равшан бўлади, бу зангор бағрида янги-янги юлдузлар пайдо бўлганини ҳис этамиз, ҳайратларда қоламиз.

Лекин, бу кам, хатман кам! "Гўзаллик унга назар солаётган кишининг кўзиндадир" дейди Сукроти ҳаким. Гўзаллик мавжуд бўлса

ю, унга "томоша кўзи юборилмаса", кадрига етилмаса бу жараён содир бўладими? Гўзаллик кўзимизда акс этсин, кўнглимизга тушсин, унга накш боғласин.

Фикри ожизимча, адабий жараёнда ҳам, вақтли матбуот, радио, ойнаи жаҳонда, театр-томошалари, турли маданий мажлисларда ҳам мана шу бойликдан кенгроқ истифода килиш, сўзлар, жумлалар, муқоясаларни, шеърий парчаларни ўрнини топиб ишлатиш факат фойда бўлур эди. Шундай килинса, тилимизни кашшоклашиб боришдан саклаймиз, билъакс, уни кундан-кунга, йилма-йил, замондан замонга бойроқ, рангинрок бўлишига замин яратамиз.

Санаб ўтилган соҳаларда кўпроқ ишлатилса, бу инжулар, гавҳарлар ўзаро суҳбатларимизга ҳам кириб келиши, бунисининг ҳам бойитиб бориши шубҳасиз.

3

Заҳириддин Муҳаммад Бобур асарларида шундай гўзал, дилбар, нурли сўзлар, жумлалар, сифатлаш, феъллар борки, эскирган дегани тилинг бормайди. Улардан замонавий маданият ҳеч иккиланмай фойдаланмоғи мумкин.

"Бобурнома"ни вараклайлик.

"Сўнгра аҳли мажлис бирин-кетин келдилар", - деб ёзадилар Мирзо. Ушбу ҳолатни хозир қандай таърифлаган бўлар эдик? Балки... "Кейин мажлис иштирокчилари (қатнашчилари) биттаиккита бўлиб келишди" шаклида ёзилар. Қалами чапдастрок кайси каламкаш эҳтимол шинамроқ, кўркамрок жумла туза билар. Ҳар нима бўлганда ҳам ифоданинг Бобур Мирзо тузган тури ҳам яшашга албатта ҳакли.

Кўнгилнинг бир таманноси, истагини дилбар шоиримиз "Суҳбат тутар хаёлим бор эди", дея изҳор этадилар. Ҳозирда шундай мурод, истакни, "Фалончи билан бир суҳбат қилмокчи эдим", деб билдирамиз, "Суҳбат қилиш ниятим бор эди", "Гаплашиб ўтирмокчи эдим", деса ҳам бўлар. Менимча, буларнинг бирортаси Бобури азиз айт-

ганларидай чиройли эмас! "Суҳбат турар хаёлим бор эди..." Э, бай-бай!

Андижон шаҳрига кирадиган сув ҳақида: "Тўккиз тарнов сув кирар. Бу ажабтурким, бир ердин ҳам чиқмас". Ҳозир бу мазмуннинг ифодаси қандай бўлади? "Қизиғи буки, шуниси ажойибки... Диққатга сазовор жойи шундаки, шу сув ҳеч қайдан чиқиб кетмайди" тарзида айтилар. Ёки, шаҳарга кирган сувнинг ҳеч қайдан чиқиб кетмаслиги ажойиб дейилиши мумкин. Нима бўлганда, қандай айтилганда ҳам Бобур Мирзо келтирган таъриф ҳам муомалада юраверишга икки юз фоиз ҳаклидир.

Ўш шаҳрига берилган зариф таърифлар қаторида "Қўрғоннинг шарқи-жанубида бир мавзун тоғ тушубтур", деган жумлага дуч келамиз, ҳудди шу "тушмоқ" феъли асарнинг бошқа жойларида ҳам зебо тус, кўринишда учрайди: "Қобил вилояти тўртинчи иклимдиндур. Маъмуранинг ўртасида тушубтур".

"Балх ва Қундуз ва Бадахшон била Кобул орасида Ҳиндиқуш тоғи тушубтур".

Замонавий тилда ушбу мазмунлар "Қўрғоннинг шарқи-жанубида кўркам бир тоғ мавжуд" шаклида, ёки "кўркам тоғлар қад кўтарган" тарзида битилса эҳтимол. "Тушубтур" феъли кам ишлатилади. Агарчи, халк орасидаги суҳбатларда бу сўз бот-бот кулокка чалиниб туради. Яхши иморат ҳақида "Бир бино тушибди" ёки "Дарёнинг устига кўприк тушибди" деб кўядилар.

Ишкилиб, шу сўзда бир сеҳр, тилсим, ҳатто субҳоний кудратга ишора бордай.

Конибодом шаҳри номини муҳтарам Мирзо "Кандибодом" тарзида айтадилар. Ҳозирги номи мазкур шаҳарнинг бодомлар кони, бодомзор манзил экани ҳақда сўзласа, Бобур жаноблари айтган ном эса у ерларда бодомнинг асли, яхшиси, канди воқе эканлиги ҳақда ҳабар беради. Энди, мана бу жумлага эътибор беринг:

"Бодоми яхши бўлур... Бу жиҳаттин бу исмга мавсумдур".

Биз "мавсум" сўзини асосан фаслар, даврларга нисбатан ишлатамиз: "Баҳор мавсуми", "Пишикчилик мавсуми", "Ёшлик мавсуми" сингари...

Ҳолбуки, 1993 йилда нашр этилган "Алишер Навоий асарлари учун кискача луғат"да мавсумнинг асл маъноси "номланган", "аталган" эканлиги айтилади. "Мавсум бўлмок", "мавсум эрмок" эса аталмок, номламок маъносида келади. Биз фаслларга нисбатан қўллаб келаётганимиз сўз эса "мавсим" шаклида ёзилар экан.

Юкорида китоб берган маълумот шундай... Бу ҳам бир аниклик киритиб қўйилмоғи зарур масаладир. Ҳирот шоирларидан мавлоно Ҳилолий ҳақида маълумот берар экан, Мирзо Бобур яна шу сўздан фойдаланадилар: "Бир маснавийси бор, "хафиф" баҳрида, "Шоҳ ва Дарвеш"га мавсум".

Бобур Мирзо қўллаган сифатлар, сифатлашлар, муқоясалар ҳам таъриф қўлини кўксига қўйиб таъзим қиладиган чиройли, ҳам кўнгил "қайда бугун бу сифатлар", дея таассуф чекадиган ноёбдир.

Ўкинг-да, ҳузур килинг:

"Бинафшаси бисёр латиф бўлур..."

"Окар сувлари бор, баҳори бисёр яхши бўлур, қалин лола ва гуллар очилур". "Қалин" сифатининг ўзиёк кўз ўнгингизда тоғ ён бағрлари, кирларни тўла-тўкис коплаб очилиб турган гулу-лолаларни намоён килади. Ҳозир ушбу сўзни ҳам лолалар, гулларга нисбатан қўлламаймиз, имконини чеклаб, ўкситиб қўйганмиз.

"Бобурнома" да қалин сўзи кўпгина, анча-мунча, талай деган маъноларда келади.

"Алишербек қалин нималар ихтироъ килиб эди, ҳар кишиким, ҳар ишда бир нима пайдо қилади, ул ниманинг ривож ва равнаки учун "Алишерий"дер эди".

"Ушбу сўзнинг устида эдимким, боғнинг деворидин ташқари қалин отликнинг келур овози келди".

"Султон Аҳмад Мирзонинг замонида ҳам бек ва бекот қалин боғча солдилар".

"Сафолик боғчалар..." Ҳозир "сафолик" сифати эътиборимиздан ҳорижда, нега шундай экин?

"Умаршайх Мирзонинг охир замонларида кизил била ок мав-

жлик тош ушбу тоғда пайдо бўлди: пичоқ дастаси ва такбанд ва баъзи нималар қилурлар, хейли яхши тоштур".

Қизил била оқ мавжлик тош... Нақадар мухтасар, аниқ, кўркам таъриф. Тош ичида товланиб турган қизил ва оқ ранг кўз олдингизга келади. Мирзо бу ўринда "мавж" сўзини ишлатганларки, ўша рангларнинг ҳаракатда турганини тасаввур этасиз.

Яна "фаровон" сифати бот-бот учрайди:

"Мухтасар вилояттур, ошлик ва меваси фаровон..."

"Меваси фаровон ва бисёр яхши бўлур".

"Фаровон" сўзини ҳам биз ҳозир кўпроқ "тўқ", "тевараги тўкис" маъноларида ишлатамиз – фаровон ҳаёт, фаровон турмуш каби. Ваҳоланки, ушбу сўз "кўп", "мўл-кўл" сингари мазмунларни ҳам англатади.

"Рубъи масканда Самарқандча латиф шаҳр камдур".

"Қиши маҳкам совуқтур, кори агарчи Кобул корича тушмас...". "Маҳкам" сўзи "каттиқ" деган сўз ўрнида келаётир. Совуқни, албатта, "каттиқ" деб қўя қолиш ҳам мумкин, лекин, "маҳкам" каломи унинг кучлилик, мустаҳкамлик, собитлик каби сифатларни ҳам таърифлайди.

"Маҳкам" сўзини Афғонистондаги миллатдошларимиз ҳам "каттиқ", "кўп" маъносида ишлатадилар. "Толиблар" жабридан ҳасрат қилган шивирғонлик аёл шундай дегани ёдимда:

- Отамни тутиб урдилар, маҳкам урдилар.

Умуман, бугунги Афғонистонда, бошқа Шарқ юртларида яшайдиган миллатдошларимиз ҳам жуда кўп сўзларни, жумла, бирикма, таърифларни бузмай, асл ҳолида сақлаб қола билганлар. Шу жиҳатдан олганда домла Номиқнинг Ўзбекистондаги адабий тилдан ҳадиксираганида жон бор.

"Бу аснода ғариб вокеа даст берди..."

"Менга ғариб таъсир қилди".

"Яна Саййид Бадр эди... Ажаб сохиб усул киши эди. Ғариб ракс қилур эди".

"Ғариб" сўзи учала ҳолатда ҳам бизнинг замонда деярли

кўлланмайдиган мазмунни ташимоқда. Давримиз аҳли "ғариб манзара" дейдилар ва бу билан қайсидир манзилнинг ачинарли, хароб, вайрона ҳолида эканига таъриф берадилар. Кам-кам "фалончининг кўриниши ғариб" деб ҳам айтадилар ва бу ўша кишининг аҳволи забун, мискин, абгор эканлигини англатади.

Бобуршоҳ эса Умаршайх Мирзонинг Ахси қўрғони воке бўлган жардан "кабутар ва кабутархона била учиб", шунқор бўлганини "ғариб воқеа" атайди. Фожеани, мусибат, йўкотишни шу сўз билан изҳор этади.

Саййид Бадрнинг рақсини ғариб атаганида эса шоир "ажойиб", "ғайри оддий" деган маъноларни назарда тутган. Сайид Бадрдан кейин Ислим барлос исмли бекка таъриф берилганда ҳам шу сифат ишлатилади:

"Мундок ғариб ишлари ҳейли бор эди", дейилади. Ислим барлос минган отини елдириб кела туриб камон ўки билан мўлжалга уриш, дарахтга боғланган ва айланиб турган арқон учидаги халқадан камон ўкини ўтказиш каби ҳунарларга соҳиб мерган эди. Демак, ғариб сўзи бу ўринда ҳам барлоснинг фавқулодда ажойиб маҳорати, санъатининг таърифи сифатида ишлатилган.

Замондошлари бўлмиш кишиларнинг яхши-ёмон, ижобий-салбий феълу атвори, табиати ҳақида ҳикоя қилар экан ҳам, Мирзо бизим замон аҳли, хусусан аҳли табъ эътибори сарҳадидан ҳақсиз ҳориж қилинган кўп марғуб ва матлуб таърифлар, сўзлардан истеъфода этадилар. Алишер Навоий ҳакларида:

"Алишербекнинг мижози нозик билан машҳурдир...".

"Алишербек назири йўк киши эди...".

"Аҳли фозил ва аҳли ҳунарға Алишербекча мураббий ва муқаввий маълум эмаским, ҳаргиз пайдо бўлмиш бўлғай...". "Муқаввий" арабча сўз бўлиб, "пушти-панох", "ҳомий" маъносини англатиб келмоқда.

Мирзо Ахмад Али Форсий барлос тўғрисида: "Агарчи шеър айтмас эди, хуштаъб ва шеършунос ва зариф ва ятимча киши эди". Англашиладики, Мирзо Аҳмад Барлос ҳам нозик табъ, заршунос, сўзга

уста, ҳам ятимча, яъни тўғри, соддадил, очиқ кўнгил одам бўлган эканлар.

Сайид Юсуф Мажам (ёки Манжам, Мунажжим) ҳақида:

"Беклик дағдаға ва даъвоси бор эди. Агарчи, ҳеч ким бек қилмайдур, ажаб мунофиқ ва бепошна мардак эди". Мард, биламизки, одамдир. Эркак кишидир. Энди, мардакка келсак, бунинг маъноси "одамча" келади. Сўз таърифланаётган одамнинг бўйи, гавдаси ҳақида ҳам бораётган бўлиши эҳтимол, лекин кўпрок унинг шахсияти, табиати ҳақида эканлиги аниқ. демак беклик иддаоси бўлган, бироқ кимса бекликка муносиб кўрмаган Сайид Юсуф мундайроқ, майда, пасткаш одам ўтган экани маълум бўлади.

4

Шу ўринда бир мулоҳазамиз бор:

Маълумки, Бобур Мирзо ҳаётининг кўп қисми сарсон-саргардонликда, машаққатлар, бесаранжомликларида кечди. Шоир "Замона ноҳамворлиғидин ва даврон носозлиғидин тахт ва мулк ва навкар ва савдодин айрилиб... ҳеч навъ риояте ва шафқате кўрмадик", деб ёзганида албатта ҳақ эди. Бундай умр атрофингни ўраган кишиларнинг сарасини саракка, пучагини пучакка ажратиш учун яхши имкондир. Улуғ аждодимиз яхши одамларни қанчалик ҳурмат ва миннатдорчилик билан каламга олса, номард, фосиқ, хиёнаткор, окибатсиз кишилар ҳақида сўзлаганда ҳам ростгўй, самимий ва мард бўлиб қолади.

Ушбуни ҳам таъкидламоқ жоиз: агар Мирзо Бобур шоҳ сифатида кайсидир соткин, хиёнаткор, окибатсиз инсонга нафрат билан, авфсиз баҳо берган экан, бунинг сабабини ўша киши йўл қўйган хато, килган кори баднинг окибати нафақат Бобурнинг ўзига, балки у олиб борган сиёсий кураш, демакки, унинг тарафдорлари, ундан умидвор бўлган раият, мардумга ҳам зиён-заҳмат еткурганида билмоқ керак.

Ва агар, Мирзо Бобур адабиёт ва санъатнинг комил билимдони сифатида кайсидир каламкаш ёки санъат вакилига юз-хотир қилмай танқидий баҳо берар экан, энди буни абадият бўстони бўлмиш ушбу соҳаларни қизғониб, аяб, жон куйдириб ҳимоя қилиш, асраш истаги билан изоҳламоқ зарурдир.

Мана, Боки Чағониёний ҳақидаги таъриф:

"Хасис ва замухт ва хасуд ва бад ан дарун ва нотавонбин ва кажхулқ киши эди.

... Ҳеч ким билан соф эмас эди.

... Ушмунча риоят топиб, асло рози эмас ва шокир эмас эди."

Юкорида кайд этилганидек, анча кескин, қаттиқ, бешафкат, лекин рўйи-рост айтилган гаплар, лекин бор ҳақиқат шу. Ҳар бир сўз отилган ўқдек мўлжалга аник тегади. Тавсиф мухтасар, лўнда, лекин бир одамнинг хислат-хусусиятлари ҳакида анча аник тасаввур беради.

Хожа Абдулло Марворий хусусида:

"Фосик ва бебок эди, фисқнинг шоматидин обила маразига гирифтор бўлур, илик-оёғидин қолиб, неча йил турлук-турлук азоб ва машаққатлар тортиб, ушбу балийя била-ўқ оламдин нақл қилди".

Мирзо бундан илгари Хожа Абдуллонинг фазилатлари борасида ҳам тўхталганлар. Уни "пурфазойил" атаб, қонун чолғусини бу кишига етказиб чаладиган мохир йўқ эди, деб айтадилар. Марворий, шунингдек, турли хатларни чиройли ёзган хуснихат соҳиби, Баёний тахаллуси билан шеърлар битган шоир ҳам эди.

Бироқ, унинг нуқсон ва камчиликлари ҳақида ҳам балки афсус, ачиниш аралаш, рўйи-рост маълумотлар келтирилади.

Алишер Навоий асарлари учун тузилган қисқача луғатда ҳозир ишлатмай қўйганимиз "бебок" сўзининг маъноси "ботир, кўрқмас"экани айтилган. Бу сўзнинг, шунингдек, шафқатсиз, адолатсиз, ҳаёсиз деган маънолари ҳам мавжуд. "Балийя, балийят" эса бало, офат дегани бўлади.

Абдулло Маснавийгўй ҳақида айтилган сатрлардан унинг Хотифий тахаллуси билан "Ҳамса", "Ҳафт пайкар", "Искандарнома" достонларига назира тариқасида (Мирзо "мукобаласи" дейдилар) қатор асарлар ёзгани, улар орасида "Лайли ва Мажнун" достони машҳуррок бўлгани ҳақда хабар топамиз. Бу маълумотлар сўнгида "Агарчи латофати шуҳратича йўқтур", деган латиф таъриф келади. Яъни, ўша шоирнинг энг машҳур асари ҳам шуҳрати қадар мукаммал, нафис, гўзал эмас.

Балки, бу таъриф Абдулло Маснавийгўйнинг ўзи борасидадир. Донғи кетишга кетган-у, лекин маҳорат масаласи "ҳалигидай" қаламкашлар ҳамма замонларда ҳам бисёр топилади.

Қосимбек Солиҳ борасида: "Ҳейли мутояба қилур эди. Ҳуштаъбона зарофатлар қилур эди".

Муҳаммад Солиҳ ҳақида: "Чошнилик ғазаллари бор, агарчи ҳамворлиғи чошнича йўқтур".

"Чошнилик" дегани лаззатлик, мазалик деган маънони, "ҳамвор" эса равонлик, уйғунликни билдиради.

Яна... "Шайбонийхоннинг отиға бир туркий маснавий битибтур, "Рамали муҳаббати маҳбун" вазнидаким, "Субҳа" вазни бўлғай", бисёр суст ва фурудтур, ани ўқиғон киши Муҳаммад Солиҳнинг шеъридан беэътибор бўлур".

Бугунда "суст" сўзининг фақат "секин", "имиллаб" деган маънолари қолгандир. Мирзо битган жумлада эса бу сўз "бўш", "хом" деган мазмунни ифода этади, "Фуруд"нинг маъноси эса тубан, пастдир.

Амир Нўёнбек хусусида Бобурнинг сеҳркор қалами "лаванд ва хушбош ва шаробхўр айёш киши" деган таърифлар битади. Қисқа бир жумлада муносабатларимиз узилган учта сўз, учта сифатни топамиз.

"Лаванд"нинг маъноси кўп. Сарбоз, аскар, сипоҳини ҳам шу сўз билан атаганлар, чапани, ёвқур, довюрак кишини ҳам. Шогирдни, хизматкор, шаробхўр одамни ҳам.

Амир Нўёнга нисбатан "лаванд" сифатини ишлатар экан, Мирзо унинг маишатпараст, сўзамол, шўх-шалайим киши эканлигини

назарда тутгани ҳақиқатга якин. Жумладаги "хушбош" (кувноқ, ҳазилкаш) ҳамда "айёш" (ишратпараст) сифатлари ҳам бу фикримизни тасдиқлайди.

5

Алкисса, бугунги ёзма адабиёт ва ўзаро муомаладан замонлар ўтиши билан сурилиб, унутилиб қолган, ўзимизники бўла туриб, ўгай, етти ёт бегона ўрнида кўрилган, сўзлар, бирикмалар Бобур ҳазратларининг, мумтоз адабиётимиз вакили бўлмиш бошқа улуғларимизнинг асарларида ҳар саҳифа, ҳар жумлада учрайди.

Замон, тараққиёт туфайли пайдо бўлаётган, атрофимизни ўраб турган оламдан ҳар восита ёрдамида кириб келаётган сўзлар ҳужумидан тилимизни асраш учун ҳам аввал ўз хазинамизнинг чин соҳиби бўлмоғимиз зарур.

Биз бойлигини ҳис этмайдиган, бойлигидан фойдалана билмайдиган бойлармиз. Бойлигидан фойдалана биладиган, унинг кадрига етадиган одам ўз мулкига ҳар нарса бўлсин саралаб кўшади, хазинасидаги гавҳарни ундан паст нарсага алмаштирмайди.

Мумтоз адабиётимизни ўқинг, Алишер Навоий, Бобораҳим Машраб, Нодира, Огаҳий, Қодирий, Чўлпонни ўқиш кундалик одатингизга айлансин. Мирзо Бобурни мутолаа килинг...

"Кешнинг кобилияти шаҳар бўлмоққа Самаркандча эмас эди..."

"Кичикликдин бери Хитой сариға ҳавасим бор эди..."

"Самарқанд аҳли... бу навъ зулум ва фискдин бажону дил озурда ва ранжида бўлдилар..."

"Ўшал ҳолда бу отликлар боғнинг эшигини топарга фурсат килмай, деворником, эски бўлғон сридин раҳна килиб кирдилар..."

"Сўзни бунга карор берилдиким..."

"... Қовғунчини йирок йиборгали маслаҳат кўрмадилар..."

"Неким азалда Тенгри тақдир қилибтур, ондин ўзга бўлмас".

Бу хил бир-биридан афзал хуснлик, нафис, рангин сўзларни, жумлалар, таърифларни ўқир экансан, буюгимиз Бобур Мирзони ўкиш, тушуна олиш ҳақиқатан ҳам бахт эканлигига қайта-қайта ишонч ҳосил киласан.

“Бобур характерининг мислсиз белгиси унинг бошқа ҳукмдорларникига мос келмаслигидадир. Бу табиат Осиё тождорларига хос маҳобат... сунъийликдан фаркли ўлароқ табиийдир, самимий, ҳаётни севган инсоннинг табиатидир... Биз Осиё ҳукмдорлари орасида Бобур сингари истеъдодли ва буюк кишиларни камдан-кам учратамиз. Заковатининг жўшқин фаолияти, хушчақчақлиги, бевафо тақдирнинг барча найрангларига қарамай рухининг тетиклиги, подшоҳлар орасида кам учрайдиган сахийлиги, мардлиги, истеъдоди, фанга, санъатга муҳаббати, мазкур соҳалар билан муваффақиятли шуғулланиши каби жиҳатларни эътиборга олганда, осиёлик салтанат соҳиблари орасида Бобурга тенг келадиган бирорта ҳам подшоҳ тополмаймиз”.

У. Эрскин, инглиз олими

БИЗГА ФАҚАТ ҒАЛАБА КЕРАК

Давлат била шоду шодмон бўлғайсен,
Бевосита манзури илоҳий сенсен!
Сен борсен, кимга элтай, шоҳи паноҳ,
Чун борча жаҳон эли паноҳи сенсен!

Заҳириддин Муҳаммад Бобур

1

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов ўз суҳбатларидан бирида шундай деган эди: "Бугун кутубхоналаримиз хазинаси да сақланаётган минглаб қўлёзма, уларда мужассамлашган та рих, адабиёт, санъат, сиёсат, ахлоқ, фалсафа, тиббиёт, математи ка, физика, кимё, астрономия, меъморчилик, деҳқончиликка ои асарлар бизнинг бекиёс маънавий бойлигимиз, ифтихоримиздир Бунчалик катта меросга эга бўлган халқ дунёда кам топилади. Ота боболаримизнинг асрлар давомида тўплаган ҳаётий тажрибалари диний, ахлоқий, илмий қарашларини ўзида мужассам этган бу но дир қўлёзмаларни жиддий ўрганиш даври келди."

"Бобурнома" каби маънавият сарчашмаси бор миллат ҳам таш наком бўлиб қолиши, маънавияти хаста, тили нўноқ, гапи чал бўлиб туриши уят.

Рисоламиз аввалида ҳозирги даврни "Буюк имкониятлар даври деб аташимизнинг боиси ҳам шундадир.

Камина бир муддат Тошкент Ислом университети нашриётид ишлаганман. У ерда ўқиган йигит-қизлар орасида дўстларим бо улар бугунги кунда дорулфунунни битириб турли вазифаларда хи мат қилмоқдалар... Болалигимдан шарқшунослик илмига, хазин ларимизда мавжуд китобларни ўрганишга рағбат билан яшагани учун менинг ёш дўстларимга ҳавасим келади. Улар таҳсил давом да арабий имлони мукаммал ўргандилар, араб, форс, турк ҳам, ғарб тилларидан бирини ўзлаштирдилар. Қадимий қўлёзмалари ўқишнинг ҳадисини олдилар. Шунинг учун юртбошимиз айтган в зифаларни бажариш уларнинг қўлидан келадиган иш...

Зебуннисо "Ҳидоят" журналида, Комилжон ва Нигора "Ислом нури" газетасида, Нўъмонжон "Мовароуннаҳр" нашриётида ишлаб туришибди. Нўъмонжон, шунингдек, "Ирфон" деб аталган диний-маърифий таквимнинг ташкилотчиси, бош муҳаррири ҳамдир. У ҳақда гап кетганда, укамизнинг Имом Бухорий ҳазратлари қаламига мансуб "Ал-адаб ал-муфрад" ("Адаб ҳақида ягона китоб") асарни араб тилидан ўзбекчага ўгириб, устозлари кўмаги билан нашр этганини таъкидламай бўлмайди.

Нигорахон дўстимиз, юқорида мазкур бўлган нашрларнинг фаол, қалами ширин муаллифидир.

Мен бу ёшларнинг қандай ижтиҳод, жиддийлик ва ҳавас билан илм ўрганганлари шоҳидиман.

Кўриб турибсизки, камина сухбатдошингиз ёшлар тўғрисида сўз борар экан, таъна-маломат ёғдираверадиган, улардан "йилт" этган фазилатни топмай таассуф чекадиганлар қавмидан эмасман. Атрофимизда Зебуннисо ва Нигорага, Нўъмонжон ва Комилжонга ўхшаган йигит-қизлар кам эмас. Агар вақт имкон берганида улар ҳақда соатлаб сўзлаган бўлар эдим. Дарвоқе, шундай ёшлардан кўпчилигини ўзингиз ҳам танийсиз.

Рисоламиз саҳифаларида келган эътирозлар, мулоҳазаларнинг эса уларга сабаб бўлган камчиликлар албатта бартараф этилар деган яхши ният билан айтдик. Ватан ва халкимиз умид боғлаган, тақдирини, келажагини ишониб топширган йигит-қизлар қанча кўп бўлса шунча яхши, ҳамма фарзандларимиз шундай бўлсинлар, бирок сафимиздан бирор кишини, худо нохоста, бой бермайлик. Бирорта ёш йўлдан адашмасин, ёки чаласавод, оми бўлиб колмасин, маънавият, маърифат, маданиятга бефарқ – худбин, бағритош, тўнкафеъл бўлмасин!

Йўқотганимиз етар, бундан буён бирор кишини йўқотишга ҳакимиз йўқ.

2

Устоз Абдукаҳҳор Иброҳимов Туркистонни кейинги икки аср давомида жаҳон тараккиётидан орқада колиб кетиши ҳақида ёзар

экан, депсинишнинг сабабларини батафсил таҳлил қиладилар. Мана улардан баъзилари:

1. Сўнгги икки аср давомида халқимиз орасидан Амир Темур ёки Абдуллахон II даражасидаги Туркистонни бирлаштириб турадиган йўлбошчи, етук тарихий шахс чиқмади.

2. Маҳаллийчилик. Туркистон уч хонликка бўлиниб кетгандан кейин ҳам бу хонликлар орасидаги ўзаро нифоқлар, бир-бирига энг мушкул дамларда ҳам ёрдамга келмаслик. Бунинг окибатида Амударёнинг нариги қирғоғидаги ҳудудларимиз бировлар қўлига ўтиб кетди. Орадан бир аср ўтгач эса заминимиз Чор Россияси томонидан истило қилинди.

3. Таълим тизимида дунёвий фанларга нисбатан диний таълимотнинг салмоғи кўпроқ бўлгани. Дунёвий фанлар билан ўзимизда кам шуғулланилди. Илму-фан, техниканинг чет эллардаги ютукларини олиб киришга ҳам бепарволик, ҳатто, монеълик қилинди.

Абдқаҳҳор ака шундан кейин хам бир қатор жуғрофий-сиёсий сабабларни келтиради.

Минг раҳмат, ҳаммаси тўғри гаплар.

"Толиблар" ҳаракати тарихи ва моҳиятига бағишланган китобимизда биз ҳам таназзулнинг айрим сабабларига тўхталган эдик: Бир томондан салтанат эгаларининг ҳамма маблағни ҳашаматга, дабдабага сарфлайверишлари, иккинчи томондан пайдо бўлган ҳар янгиликка, техниканинг ҳар ютуғига шайтоннинг аъмоли деб қараган мутаассибларнинг калтабинлик билан қўйган таъқиқлари туфайли канчадан-канча донишмандниг, олимнинг ҳаракатлари зое кетди, уларнинг умри нодонларнинг орасида ҳайф ўтди. Билим маскан ларида дунёвий билимларга кам эътибор бериладиган бўлди. Бир маҳаллар жаҳоннни ўткизиб қўйиб, илми нужумдан, фалакиёт, риёзиёт, ҳандаса, кимё, тиб қонунларидан сабок берган Шарқ вакт етиб илм борасида, замонавий технологиялар борасида сурилиб қолди.

Агар шундай бўлмаганда, бизнинг табиий бойликларимизни кимдир келиб ўрганиб қазиб олмас, бир қисмини қопига солиб кетмас эди, эскирган техникани олиб келиб, заводларга ўрнатмас, бизни арзонга ишлатиб мўмай даромад топмас эди. Қўшин тортиб келиб мустамлака қилиб олмас эди... Маданиятга чўчиб, таъқиқлар назари билан карашлар бўлмаганда бугун фарзандларимизнинг ақлу

ҳушини Ғарб маданияти банд кила олмас эди. Ана шу маданиятнинг яйраб тарқалишида ҳам ўша технологиялар қанчалик зарур экан!

Алкисса, эндиги гап, шарт шуки, жаҳонга устозлик қилган буюкларнинг авлоди бўлган Сизу-бизга бундан буён бирор соҳада оркада колиш, бирор мусобақа, баҳс, курашда ютқазиш, енгилиш мумкин эмас, биз енгилиб бўлдик, биз энди галаба қилишимиз керак.

Ўзимиздаги, чет эллардаги кутубхоналар, турли жамғармаларда қатланиб, чанг босиб ётган минг-минглаб қўлёзмалар Сизнинг қадамингизга, Сизнинг эътиборингизги мунтазир. Халқимизнинг минг йиллик дарди, ҳасрати, мунаввар умидларини ўзида мужассам кила олган мақомлар, мумтоз ашулалар кўнглингизга йўл топа олмай кутиб турибди.

Бу бизнинг маданиятимиз. Бизнинг маънавиятимиз, адабиётимиз, санъатимиз. Уларнинг бундан буёнги тақдири, тараққиёти учун Сиз масъулдирсиз. Бу жуда-жуда жиддий масъулиятдир.

Сизнинг айнан шу замонда туғилишингиз, яшаётганингиз бежиз эмас, тасодифий эмас. Парвардигори олам бу замонда Сизу бизга замонларнинг ҳавасини келтирадиган, асрларга татигулик, анча-анча миллатлар қон тўкиб, жон тикиб ета олмаётган галабани ато этди – Миллий истиқлол билан суюнтирди. Кейинги галаба, кейинги мунаввар довон озод, иқтисоди бақувват Ўзбекистондир, халқимиз орзу қилган, ўз олдига мақсад қилиб қўйган буюк келажакдир.

Ушбу галаба учун масъул Сиздирсиз, у Сизнинг курашингиз, Сизнинг фидойилигингиз ва муҳаббатингиз билан қозонилади.

Ўзингизнинг бир қисмингизни эртага олиб қўймай, бугуннинг ҳар лаҳзасини тўлақонли яшанг, Ҳақ билан, Ҳақ учун яшанг. Худо хоҳласа, эртанги кунга ҳам етиб ортасиз.

Дори хасталикдан аввал яратилган, эҳтиёждан бурун ҳосил қилиб қўйилган, уни топмоқ керак холос.

Бунинг учун ҳаргиз ва ҳаргиз улуғларимизга якин бўлинг, уларнинг суҳбатларидан колманг. Атоий, Лутфий, Навоий, Бобур ва бошка азизларнинг китобининг муқоваси даҳолар ўтирган хонанинг дарвозасидир, бу дарвозани ҳар кун очиб киринг ичкарига.

Негаки, самовот жисмлари ҳам қуёшга якин бўлганлари сари тезроқ айланадилар.

1000e

Масъул муҳаррир: профессор Ҳамидулла Болтабоев
Муҳаррирлар Алижон Азизов,
Нодира Абдуллаева
Саҳифаловчи ва дизайнер Равшан Маликов

Босишга рухсат этилди 17.09.09. Бичими 60x84 $^{1}/_{16}$.
«Times New Roman» гарнитураси. Офсет усулида босилди.
Шартли босма табоғи 4,75. Нашр босма табоғи 7,5.
Адади 1000. Буюртма № 128.

«Extremum press» нашриёти
«Gredo Print» к/қда чоп этилди.

«Fan va texnologiyalar Markazining bosmaxonasi» да чоп этилди.
100003, Тошкент шаҳри, Олмазор кўчаси, 171-уй.